

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI
FAKULTA FILOZOFICKÁ
KATEDRA FILOZOFIE

STUDIJNÍ PROGRAM: HUMANITNÍ STUDIA
STUDIJNÍ OBOR: HUMANITNÍ STUDIA PRO PÉČI O KULTURNÍ DĚDICTVÍ

Bakalářská práce

Interpretace literárního díla s Janem Patočkou
Kulhavý poutník Josefa Čapka

Tomáš Janda

Vedoucí práce: Mgr. Daniela Blahutková Ph. D.
Katedra filozofie
Fakulta filozofická
Západočeská univerzita v Plzni

Prohlášení

Čestně prohlašuji, že jsem kvalifikační práci vypracoval zcela samostatně, vycházev přitom pouze z uvedených zdrojů.

Obsah

1. Průvodní motto.....	1
2. Úvodní slovo	2
3. Souvislosti doby.....	4
4. Filosofické aspekty Kulhavého poutníka.....	8
4.1. Kulhavost.....	11
4.2. Cesta	13
4.3. Duše	15
4.4. Osoba	19
4.5. Několik dalších slov k filosofickým aspektům.....	26
5. Umění.....	28
6. Exodus.....	35
7. Závěrečné slovo	41
8. Dovětek	43
9. Resumé.....	44
10. Literatura	45
10.1. Primární.....	45
10.2. Sekundární	45

1. Průvodní motto

Život a smrt patří k sobě a jedno bez druhého nelze ani vychutnat, ani přijmout.¹

¹ H. Miller, *Kolos z Maroussi*, str. 23.

2. Úvodní slovo

*Ne metoda, myšlenky jsou i v učených knihách to hlavní.*²

Pozdní literární tvorba Josefa Čapka je v celkovém literárním kontextu ojedinělým zjevem. Svým zvoleným literárním žánrem i strukturou. Kniha *Kulhavý poutník* je esejí, meditativním rozhovorem se svým niterným já, neuzavřeným ve smyslu nemožnosti uzavřenosti, a přináší filosofické motivy. Kniha *Psáno do mraků* je aforistickým deníkovým záznamem, jízlivým ve svých postřezích, a doplňuje *Kulhavého poutníka* svým filosofujícím napětím. Tato kvalifikační práce se pokouší přehledně ukázat a vysvětlit nejdůležitější filosofické prvky v pozdní literární tvorbě Josefa Čapka, na jejímž počátku byla položena věčná lidská otázka po smyslu bytí.

Celý výklad je doprovázen Janem Patočkou. Ten jednak ve své studii *Kulhavý poutník Josef Čapek* dodává svou interpretaci Čapkovým filosofickým motivům systematictější konstrukci. Z dalších Patočkových textů – *Co je existence?* a *Spisovatel a jeho věc* – bude představena filosofova teze o lidské existenci a také jeho myšlenky o umění. K Josefu Čapkovi se texty přímo nevztahují, avšak nabízejí příležitost k vzájemnému porovnání myšlenek. K porovnání jejich podobností či rozdílností.

Druhým průvodcem po Čapkových filosofických motivech je Jiří Opelík s celistvějším pohledem na vzájemně provázanou kontinuitu umělecké a životní dráhy básníka a myslitele. A byť jde o literárně-vědné hledisko, nemůže se vyhnout ani naléhavým bodům Čapkovy tvorby.

Vším se jako had – ne had ve smyslu pokušítele, nýbrž had ve svém původním významu strážce života – vine Henry Miller. Proč Henry Miller? Byl Čapkovým vrstevníkem, byl malířem a spisovatelem. A přes svou proslule známou kontroverzní literární pověst ve své tvorbě dospěl k meditativní formě. A byť u něj nelze hovořit o náznacích filosofického systému, přesto ve svých vášnivých meditacích o životě dospívá k podobným náhledům jako Čapek. Oba dva si zoufají nad duchovní prázdnotou, oba vidí život nerozlučně spjatý se smrtí, oba vnímají skutečnou lidskost jako možný dosažitelný ideál, k němuž vede cesta přes vlastní nitro, oba v tomto směřování vidí smysl bytí. Nejsou stejní, Miller je v určitých ohledech radikálnější, proto snad také neurčitě nahlíží jistou možnost, směřování.

² J. Čapek, *Psáno do mraků*, str. 120.

V první části budou představeny souvislosti doby, které stojí za vlastním důvodem Čapkovy myslitelské literární tvorby. V nich se nalézají Čapkovy pohnutky a cíl jeho filosofických motivů.

Ve druhé části budou představeny nejdůležitější Čapkovy filosofické prvky, jednotlivě vyloženy i s Patočkovou interpretační pomocí. Dojde i na vzájemné porovnání a několik reflektujících myšlenek.

Ve třetí části budou představeny Čapkovy myšlenky v oblasti umění, bude pohlédnuto na jejich možnou provázanost s jeho vlastními filosofickými prvky. Dojde k vzájemnému porovnání Čapkových a Patočkových názorů na umění s ohledem na jejich možnou vzájemnou blízkost.

Čtvrtá část se snaží reflexivně rozvinout několik myšlenkových motivů. Zdali má otázka po smyslu vůbec smysl.

Hlavním způsobem písemné práce je interpretace.

Umění vyprávět spočívá v tom, že podněcujeme představivost posluchačů do té míry, že utonou ve vlastním snění dlouho předtím, než vyprávění dospěje ke konci. Nejpoutavější příběhy, které jsem kdy slyšel, neměly pointu, zápletky nejlepších knih si nikdy nedokážu nevybavit, s těmi nejlepšími jedinci jsem si nikdy moc neporozuměl.³

Tato písemná práce je nesmělou snahou o zachycení přímých následků Čapkovy výzvy k osobní, niterné spoluúčasti rovněž na přemýšlení o životě.

³ H. Miller, *Kolos z Maroussi*, str. 63.

3. Souvislosti doby

*Demokracie, není-li kázní, se zborčí a rozplyne. Svoboda mezi lidmi není k tomu, aby atomizovala, nýbrž spojovala. Vztah od jedince k jedinci není naprosto ještě sociálním živlem; sociální pokrok může pracovat jen s počtem, mnohostí, celkem.*⁴

Proč mluvit o souvislostech doby Josefa Čapka? Protože právě v nich se skrývají pohnutky, vedoucí Čapka k formulování niterných myšlenek a ke zvolené formě intenzivnější naléhavosti sdělení. Protože právě v souvislostech doby lze identifikovat jak důvody, tak cíle Čapkovy hluboce přemýšlivé reflexe na život a svět. Právě souvislosti doby zapříčinily, že se Čapkova kniha *Kulhavý poutník* „vynořila z ticha po několikaleté odmlce jakoby mimochodem, jiná než autorovy předchozí svazky, jiná než soudobá česká literatura.“⁵ Touto knihou Čapek dokládá svůj naprostý obrat z vnější oblasti světa a života do svého nitra, k nejtěžším a nejtíravějším otázkám lidského bytí. Proto je *Kulhavý poutník* především „výrazem autorova vnitřního života a v duchu této své programové proměny pak generálně determinovala i zaměření Čapkovy občanské žurnalistiky.“⁶ Vnitřní život je zároveň odrazem života vnějšího, souvislostí doby.

Jaká byla Čapkova doba umělecké tvorby? Byla ovlivněna krutou první světovou válkou a snad ještě krutější druhou světovou válkou a velice rušnou dobou mezi nimi, rušnou svými transformacemi uměleckými, kulturními, sociálními, politickými, národnostními, hospodářskými, rušnou nadějemi, zklamáními, oklamáními, stále hlasitěji se projevující zlobou a kolektivně organizovaným násilím. Oba bratři Čapkové – nejen Josef, také Karel – se svým občanským i uměleckým životem dali do služeb demokracie, do služeb novorozeného svobodného československého státu,⁷ do služeb nových možností sebevyjádření. V průběhu třicátých let se však víra, pravda, kritická, v demokracii ocitla ve vážném ohrožení, pod brunátným vlivem politicko-společenského vývoje v Evropě. Zlo, jak se tehdy zdálo, se s potměšilým úsměvem stávalo podstatou člověka. A podstatu člověka, tedy rovněž to, co se tradičně označuje jako dobro a zlo, nelze hledat nikde ve vnějším světě, nýbrž v nitru člověka, v jeho nejhlubších vrstvách, kde skrývají se skutečné podoby člověka.

⁴ J. Čapek, *Psáno do mraků*, str. 243.

⁵ J. Opelík, *Josef Čapek*, str. 202.

⁶ J. Opelík, *Josef Čapek*, str. 203.

⁷ Srv. J. Opelík, *Josef Čapek*, str. 137 – 140.

Konec první světové války s sebou přinesl nebyvalou proměnu západní civilizace, do popředí byly vrženy demokratické principy, jež na jedné straně znamenaly nové možnosti, na té druhé zase zkázu mnohých tradičních hodnot. Z konfrontačního víru náruživé transformační touhy s tím starým, bezpečně známým a prověřeným se prodrala ven určitá ambivalentní nálada doby. Tuto ambivalenci nalezneme též v samotném uměleckém prostředí, kde na jedné straně vzplál revoluční oheň změny uspišující, na druhé zas hořkost z určitého úpadku nároků kladených na umění pod vlivem demokratizace společnosti. Hliský upozorňuje na specifický rys angloamerického modernismu, na jeho kritiku hodnotového systému liberální demokracie, neboť právě tato novinka se svou masovou kulturou způsobila estetický úpadek a nadvládu průměrnosti a podřadnosti.⁸ Některé osobnosti angloamerického modernismu to dovedlo k osvobozující a zároveň protestní myšlence jakéhosi spřízněného pouta mezi modernismem a fašismem.⁹ Eco dodává, že u futuristů, s jejich nechvalně proslulým pojetím války jako očišťující hygieny světa, nebyl neobvyklý jejich příklon od umění s oslavou rychlosti, války a pěsti k umění oslavujícím fašismus.¹⁰ Josef Čapek však věřil v demokracii, ve svobodu člověka, a díky tomu i v jeho větší díl zodpovědnosti k životu a světu, přestože i on si uvědomoval jisté neblahé vlivy dopadající díky demokratizačnímu procesu na umění.

Za rozhodnutím zvolit formu niterného, tedy nejosobněji zúčastněného, sdělení stálo Čapkovo nutkání odporovat zlu, jež zprvu nepozorovaně, později však již hlasitě, se zmocňovalo stále většího počtu lidských niter.¹¹ Stejně nutkání ovlivnilo také Čapkovu malířskou tvorbu, jež byla s jeho spisovatelstvím vždy úžeji spojena, i jeho novinářskou profesi.

*Mír není opakem války stejně jako smrt není opakem života. Nedostatečnost jazyka, a tím mám na mysli nedostatečnost lidské představivosti či chudobu vnitřního života, dala vzniknout rozpornosti, která je zcela falešná. Nyní tedy hovořím o míru, který se vymyká veškerému chápání. Jiný druh ostatně neexistuje. Mír, jak si jej představuje většina z nás, je pouhým přerušením nepřátelství, příměřím; je to mezivládí, ticho před bouří, dočasná úleva a jeho podstata je negativní. Mír v srdci je naopak pozitivní a nelze mu odolat; nevyžaduje žádné podmínky, nežádá ochranu. Pouze je.*¹²

⁸ Srv. M. Hliský, *Modernisté*, str. 44 – 45.

⁹ Srv. M. Hliský, *Modernisté*, str. 49.

¹⁰ Srv. U. Eco, *Dějiny ošklivosti*, str. 368.

¹¹ Srv. J. Opelík, *Josef Čapek*, str. 203.

¹² H. Miller, *Kolos z Maroussi*, str. 67.

Demokratické zřízení, byť s určitými nedostatky, bylo po první světové válce výchozím bodem víceméně všech evropských státních útvarů, avšak meziválečný vývoj nabral jiný směr. Zdá se, že zavedení demokratizačních novot vyvolalo nebezpečnou alergickou reakci, s životu nebezpečným krvácením. Samotné Československo si demokratický režim, ať si nedokonalý, udrželo až do posledních chvil, ne tak na mnohých jiných místech.

Dějinný běh událostí byl v mnohém zuřivý. Nejkriklavější jsou čtyři případy. Rusko, listopadová Velká říjnová revoluce roku 1917 a komunistická vláda, Svaz sovětských socialistických republik, znárodňování, kolektivizace, levicová diktatura a státní teror. Itálie a nespokojenost z vítězných válečných zisků vedoucí roku 1922 k nastolení Mussoliniho fašistické diktatury, vzoru evropským létům následujícím. Německo a nechvalně proslulé Hitlerovo nastolení nacionálněsocialistické diktatury roku 1933. A Španělsko a krvežíznivá občanská válka jako pokusná laboratoř vojenského pokroku a roku 1939 vítězné nastolení Frankovy klero-fašistické diktatury.

Jaká byla situace v sousedství Československé republiky, kromě již zmíněného Německa? V Rakousku nástup Dollfusova autoritářského režimu roku 1932. V Maďarsku od roku 1920 království bez krále, v čele s admirálem bez námořnictva. V Rumunsku roku 1938 nastolení Carolovy královské diktatury. A v Polsku ustavil Józef Piłsudski roku 1926 vojenskou protidemokratickou diktaturu jako výsledek nového polského národního sebeurčení.

A ostatní Evropa? Portugalsko: od roku 1932 Salazarův autoritářský systém se státní policií jako základním pilířem moci. Jugoslávie: od roku 1929 králova diktatura. Bulharsko: nastolení carovy osobní moci roku 1936. Řecko: nastolení Metaxasovy diktatury po Mussoliniho vzoru roku 1936. Albánie: diktátorské tendence Ahmeta Zogua vyvrcholily jeho sebeprohlášením králem roku 1928. Litva: od roku 1926 autoritativní prezidentský režim Smetony. Lotyšsko: od roku 1934 diktatura Karlise Ulmanise. Estonsko: od roku 1934 Pätsův diktátorský režim.

Světlou výjimkou tehdejších časů bylo Švédsko, kde od roku 1932 naopak dochází k zapojování co nejširšího množství lidí do procesu rozhodování. Snad v každé zemi došlo k urputným projevům extrémních, ať již pravicových nebo levicových, politických tendencí. Pozadím vzestupu extrémních stran byly finanční nestability a hospodářské krize. Nastolování autoritářských a diktátorských režimů se odůvodňovalo bojem proti rudému teroru či bojem proti fašistickému nebezpečí. Byla to doba, kdy i v demokratických zemích docházelo k potlačování stávek násilnými způsoby.

*V Epidauru, uprostřed nehybného ticha, obklopen podivuhodným klidem, jsem uslyšel tepat srdce světa. Nyní už vím, co je to uzdravení: znamená odevzdání se, uvolnění, zřeknutí se sebe samého, aby naše lidská srdce mohla bít v souladu s tímto velikým srdcem naší země.*¹³

Na pozadí těchto událostí se odehrávala umělecká i žurnalistická činnost Josefa Čapka. Na pozadí snižujícího se stupně lidskosti se Čapek noří do svého nitra, aby pátravým pohledem vyhledal a pohlížel na dobro a zlo v člověku, na to, co člověka utváří. Je to etický rozměr, jehož nedílnou součástí je také rozměr duchovní, co se stalo podkladem Čapkovým přemýšlivým idejím.

¹³ H. Miller, *Kolos z Maroussi*, str. 69.

4. Filosofické aspekty Kulhavého poutníka

*Proč, k čemu žiji? Asi pro nic více, než abych žil, byl částíčkou života. Malá záležitost, ale veliká, slepá poslušnost.*¹⁴

Knihu *Kulhavý poutník* napsal Josef Čapek jako povzbuzení člověku, jeho lidské podstatě. *Kulhavý poutník* se stal především „výrazem jeho životního nepokoje“.¹⁵ Jeho snahou o identifikaci člověka a jeho podstaty, otázkou po smyslu lidského bytí, hledáním důvodů pro jeho vlastní život.¹⁶ Toto Čapkovo pátrání po životě člověka ho nevyhnutelně přivedlo do vlastního nitra, v němž nemají moc žádné omezující společenské konvence a s co nejvíce bezpředsudečným úsilím uchopuje sebe sama. Prostřednictvím sebe sama se dostává až k samotnému člověku, k jeho bytostné podstatě. Jeho spisovatelská tvorba se právě tímto okamžikem „zcela poddala potřebě stát se výrazem autorova vnitřního života“.¹⁷

Josef Čapek byl dlouhodobě zaujat přemýšlením o životě a člověku, již v mládí se ponořil do studia filosofie, narušivě do sebe vsával celý „širý myšlenkový svět Orientu a antiky“, Komenského a bibli, „hlubina“ vlastního nitra i věčnosti se stala „jeho rodnou krajinou“.¹⁸ Z Čapka se díky tomu stal „umělec stále hledající a nikdy se sebou spokojený“.¹⁹ Zároveň však právě prostřednictvím umělecké tvorby alespoň na chvíli „umlkal jeho vnitřní nepokoj“.²⁰ Čapkovo obrácení do vlastního nitra způsobilo jeho smutek a těžkost, „nemohl pak ani jinak psát než bolestně a subjektivně“.²¹ Avšak i přes nutnou subjektivitu vnitřního přemítání je vlastním „smyslem meditace nad životem a smrtí“, nad „člověkem ve světě a ve vesmíru“, nad smysluplností bytí, především autorova upřímná snaha „dát evokovanému příběhu obecnější lidskou platnost (rozšířit pole jeho významů) a zaangažovat k analogickému zamyšlení i čtenáře“.²²

Patočka zdůrazňuje, že právě „tato obrácenost k nitru činila z Josefa Čapka myslitele“, udělala z něj hledače „životní moudrosti“, životní moudrosti ve smyslu „myšlení pro život

¹⁴ J. Čapek, *Psáno do mraků*, str. 22.

¹⁵ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 36.

¹⁶ Srv. J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 48 – 49.

¹⁷ J. Opelík, *Josef Čapek*, str. 203.

¹⁸ H. Čapková, *Moji milí bratři*, str. 281.

¹⁹ H. Čapková, *Moji milí bratři*, str. 292.

²⁰ H. Čapková, *Moji milí bratři*, str. 294.

²¹ H. Čapková, *Moji milí bratři*, str. 282.

²² J. Opelík, *Josef Čapek*, str. 200.

a pro smrt“, což ho také, ostatně, „spřizňuje s tolika dávnými a často odlehlým kulturám přináležitými mysliteli a básníky“.²³ Patočka však Čapkovi nepřiznává „titul filosofa“ a připomíná, že ani on „sám nečinil“ si na něj žádný „nárok“.²⁴ Čapek sám přiznává, že pro skutečné filosofování neměl ani „dost příslušné disciplíny“.²⁵ Pro Patočku byl Čapek básníkem a myslitelem, nikoli však filosofem, neboť netvořil „soustavné konstrukce“.²⁶ Z toho důvodu všechny básnické představy básníka a myslitele vyžadovaly „filozofické vyjasnění“, což znamená, že Patočka všechna Čapkova „naléhavá a dramatická vyjádření“ převedl „do zkázněného prostředí filozofie“.²⁷ Filosoficky vybarvil Patočka Čapkova vyjádření ve studii *Kulhavý poutník Josef Čapek*, jež nejprve vznikla jako přednáška „u příležitosti Vzpomínkového večera na Josefa Čapka“ roku 1950 „k pátému výročí“ umělcova „zmizení“, později rozšířená a roku 1964 vydaná „tiskem“.²⁸ Bez významu není ani okolnost, že Čapkův *Kulhavý poutník* „svým charakterem z okruhu krásné literatury už vykračuje“, díky čemuž jsou Patočkovým názorům oproti běžné beletristické produkci „kladeny výrazně menší překážky“.²⁹ Tím se rovněž dostáváme k myšlence „skrytého spojení mezi literaturou a filozofií“.³⁰ Ideu vzájemné spřízněnosti literatury zastával nejen Patočka, ale také sám Čapek: „Vysokému duchu básnickému je rovnocenný jen vysoký duch filozofický.“³¹

Na místě je taktéž připomenutí, že již od svého samotného počátku byla umělecká tvorba Josefa Čapka „obrácenou k člověku“.³² Rovněž skutečnost, že Čapkova „meditativní“ forma psaní má své počátky již v dopisech válečné doby své budoucí manželce, že však „k prvnímu pokusu“ o meditativní psaní pro veřejnost „došlo až na stránkách *Stínu kapradiny*“ a „plně ke slovu se pak dostala v polovině třicátých let v *Kulhavém poutníku*“.³³ Patočka oprávněně upozorňuje na „duchovnost doby, pro kterou místo Boha v rozvrhu světa zůstalo neobsazeno“, čímž člověk zároveň získal svou pověstnou a stále ho omračující ambivalentní „autonomii“.³⁴ Duchovní hlad, vyvolaný duchovním vyprázdněním, nutně vyvolává otázky po smysluplnosti života a reflexe oné lidské autonomie, kdy člověk

²³ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 137.

²⁴ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 137.

²⁵ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 82.

²⁶ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 137.

²⁷ D. Blahutková, M. Ševčík, *Patočkovy interpretace literatury*, str. 95.

²⁸ D. Vojtěch, I. Chvatík, *Ediční komentář ke Kulhavému poutníku Josefu Čapkovi*, in: J. Patočka, *Umění a čas II*, str. 397.

²⁹ D. Blahutková, M. Ševčík, *Patočkovy interpretace literatury*, str. 94.

³⁰ D. Blahutková, M. Ševčík, *Patočkovy interpretace literatury*, str. 104.

³¹ J. Čapek, *Psáno do mraků*, str. 119.

³² J. Opelík, *Josef Čapek*, str. 61.

³³ J. Opelík, *Josef Čapek*, str. 141.

³⁴ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 139.

přírodu překonává a zároveň je sám celkem překonáván. Takové myšlenkové vzepjetí duchovní touhy Čapek předvedl v „Kulhavém poutníkovi“, osobitém dokumentu autorova „humanismu“.³⁵

Esejistická kniha *Kulhavý poutník* je psána meditativní formou „dialogu se svým pravým já“, posmrtně vydaná kniha *Psáno do mraků* má zase formu „aforismu“, je vnitřním deníkem „člověka, který ze svého těžkého výsluní, ze svého temného štěstí upadl do hrůz strašlivého kolektivního a pak i osobního neštěstí“.³⁶ Obě Čapkova literární díla dokládají autorovu věrnost „myšlence neredukovat člověka, nevyčíslovat jej z toho, co je hotové, nebrat z něho odpovědnost a nebrat mu možnost života pravého“.³⁷

*Moudrost dávat není zase až tak jednoduché, jak se zdá. Dávání a přijímání je v podstatě jediná věc, která závisí na tom, zda žijete otevřeně či uzavřeně. Otevřené žití vytváří z člověka médium, někoho, kdo předává; žijete-li otevřeně, jste řekou, vychutnáváte život do poslední kapky, plynete spolu s tokem života a až umřete, zrodíte se znovu jako oceán.*³⁸

Čapek se ponořil do svého nitra, aby se seznamoval s člověkem, životem, bytím člověka i smysluplností bytí. Jeho cesta, jejímž cílem bylo odhalení plnějšího a skutečnějšího bytí, jeho cesta do nitra a pak zase zpátky z nitra ven vynesla na světlo světa *Kulhavého poutníka* zejména čtyři prvky, jež jsou významné při vlastní identifikaci člověka a jeho způsobů a přijímání bytí: kulhavost, cestu, duši a Osobu.

³⁵ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 140.

³⁶ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 155.

³⁷ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 156 – 157.

³⁸ H. Miller, *Kolos z Maroussi*, str. 174.

4.1. Kulhavost

*Opravdický život člověka je jeho život vnitřní, jeho faktickým životem je život vnější. Rozpor mezi tím dvojím je plodný, trýznivý i tragický.*³⁹

Kulhavost, podobně jako jiné lidské tělesné nedokonalosti či nedostatky, byla tradičně varováním, výstrahou, terčem výsměchu, svého nositele od ostatních odlišovala, vymezovala, vyčleňovala, v mnoha případech ho ostrakizovala. Tělesná vada byla způsobem k odhalení vady mravní. Až do dnešních časů se kulhavost zcela nezbavila svých stigmat a společenských předsudků.

Čapek tradiční pojetí kulhavosti přebírá (ostatně, kulhavost je nezpochybnitelně pohybovým hendikepem), slouží mu k odhalení ambivalentní povahy lidského bytí. Čapek představuje poutníkovu kulhavost jako svoji čistě individuální nedokonalost, zároveň však také jako jakési prokletí: „život i svět“ poutníkovi „zůstali něco dlužni,“ on sám pak „zůstal něco dlužen jim, světu i životu.“⁴⁰ Z Čapkova uchopení kulhavosti se line jak chvění pokory, tak políček ironie: v poutníkově „myšlení“ si výhradní právo na jeho chodu nárokovala „zvláštní směsice skepse, vnitřního patosu, odporu i dobrodružné důvěry,“ což je, a ani to jinak být nemůže, „určitý druh chromosti.“⁴¹ Opelík k tomu poznamenává, že Čapek koncipoval poutníkovu kulhavost po vzoru Komenského *Labyrintu* „jako přednost,“ jež umožňuje svým těžším a pomalejším krokem intenzivnější a obsažnější požitky života, zintenzivňuje touhu po hlubším poznávání během seznamování se s životem, člověkem a světem.⁴²

Patočka za poutníkovým těžkým, kulhavým krokem vidí především Čapkovu nespekulativnost, neboť „svět je mu velkou realitou, která žádným metafyzickým trikem nezmižní,“⁴³ avšak současně ji také „vždy něčím přesahujeme.“⁴⁴ A právě kvůli onomu podvojnému poměru ke skutečnosti, tedy kvůli našemu bytí v realitě i přesahování oné reality zároveň „nechodíme v životě po stejně dlouhých nohou.“⁴⁵ Poutníkova kulhavost je podle Patočky uvědoměním si lidské konečnosti a přijmutím skutečnosti lidské smrtelnosti. Při-

³⁹ J. Čapek, *Psáno do mraků*, str. 50.

⁴⁰ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 20.

⁴¹ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 20.

⁴² Srv. J. Opelík, *Josef Čapek*, str. 218. Srv. též J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 20 – 21.

⁴³ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 141.

⁴⁴ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 142.

⁴⁵ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 142.

jmutí této nezvratitelnosti však neznamená, že se člověk stane „bytosí smyslu a přístupu k universálnímu“ automaticky, nýbrž pouze „po zápase s něčím, co nám v tom brání“, přestože lze k této určité celkovosti bytí dojít jen necelistvě, to znamená lidsky, tedy pouze „částečně, soukromě, bez definitivnosti.“⁴⁶ Jinými slovy: kulhavost je „zaujetí částmi i respekt před celkem“⁴⁷ zároveň; je to vědomí naší konečnosti a omezenosti a současně vědomí nekonečna, které nás obklopuje i námi prochvívá. Kulhavost je „rozbíjení životních iluzí“, jež nám slouží k udržování chodu našich automaticky prožívaných životů.⁴⁸

*Tragédie Řecka nespočívá ve zkáze jeho velké kultury, nýbrž ve ztrátě velké vize. Chybně se domníváme, že Řekové zlidštili bohy. Je tomu právě naopak: bohové zlidštili Řeky. Nastal okamžik, kdy se zdálo, že lidé dospěli k opravdovému pochopení smyslu života, bezdechý okamžik, kdy byl v sázce osud celého lidstva. Ten okamžik byl ztracen v plamenech moci, jež pohltily opojené Řeky. Ze skutečnosti, která svou velikostí přesahovala jejich lidské chápání, si vytvořili mytologii. My pak v našem okouzlení mýtem zapomínáme, že se zrodil z reality a v zásadě se nikterak neliší od jakékoliv jiné formy tvoření kromě toho, že má souvislost se samotnou dříní života.*⁴⁹

Shrňme si význam Čapkovy kulhavosti. Je umělcovou pokorou i jeho provokativní jízlivostí. Kulhavost je uznáním a přijutím pomíjivosti a konečnosti v lůně matérie věčnosti. Čapkovy dobrovolné přijutí tělesné vady je pochopením, že lidské bytí nemá jen holou existenční polohu, že není jen člověkem snaživě objektivizovanou smyslovostí, že není jen povrchem věcí, ale má svou hloubku, délku a šířku. Pouze z povrchu věcí je kulhavost vadou na kráse člověka. Kulhavost je základní podmínkou k uchopení života v jeho celistvosti. Je to odmítnutí já-ovských potřeb. Kulhavost je cestou k plnému a plně prožívanému životu. Čapkovy pojetí kulhavosti není vadou, není ani slabostí, nýbrž tou nejzákladnější ctností jak v prožívání bytí, tak v poznávání světa i sebe samotného. Čapkovy kulhavost je snahou o uchopení života a světa v celku, podobně jako Anaximadrův apeiron, Parmenidovo Jedno, Platónovy Ideje, ale také Nietzscheho hlasité volání po spojení apollinského a dionýského elementu.

⁴⁶ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 143.

⁴⁷ D. Blahutková, M. Ševčík, *Patočkovy interpretace literatury*, str. 102.

⁴⁸ Srv. J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 142.

⁴⁹ H. Miller, *Kolos z Maroussi*, str. 198.

4.2. Cesta

Jaká hrůza ze smrti, když přece jen zemřít musíme? Bojíte se dospělosti, lásky, rodičovství, práce, spánku, únavy, vysokého stáří? – Jaká bída, bojí-li se člověk něčeho, co náleží k jeho přirozené podstatě. Jaká bída, vidíte-li ve smrti jen nicotu a ne hodnotu.

Smrt není branou k ničemu, smrt je ukončením. Nechť je co ukončíte: dobré i těžké a zlé; víc ti, člověče, nelze! Však to také stačí.

*Umíráme, protože jsme žili. Smrt – protože prostě ne už tento život. Čeho se báti na smrti? Až zemřeš, nebudeš vědět, že jsi mrtev!*⁵⁰

Poutník a cesta jsou poměrně běžnými prostředky literární výpovědi, příhodně zprostředkovávají osobní reflexe na život a svět. Opelík poznamenává, že cesta je dokonce „jedním z hlavních leitmotivů celého Čapkova slovesného díla,“⁵¹ Ve třicátých letech došel motiv cesty u Čapka zásadní proměny, vychází „nyní nejen z vnitřního neklidu, ale i z poutníkovy potřeby setkat se s lidmi,“ a v takovéto podobě je cesta „jedním z nejvýznamnějších motivů i v Čapkově malbě“ stejného období.⁵²

Patočka připomíná: „nejstarší, nejdávnější filosofémata jsou spojena s obrazem cesty“⁵³; k potvrzení zmiňuje Parmenida, Hérakleita, Sókrata i slavného poutníka na cestě u Komenského, přičemž u nejstarších filosofémat i u Čapkova *Kulhavého poutníka* se „obrazem cesty a poutníka“ naráží „na spojitost otázek bytí, času, člověka.“⁵⁴

Cesta Čapkova poutníka je „lidský čas, ona linie mezi narozením a smrtí.“⁵⁵ Cílem cesty poutníka tedy „je smrt,“ neboť nepochybně „je jisto, že mu bude dříve či později zemřít!“⁵⁶ Smrt je koncem cesty, avšak cestou samotnou je život, bytí ve své nejvlastnější podobě, i když v životě člověka je život, jak se zdá, kvůli tomu složitější a nepřehlednější. Smrt je sice „životně nežádoucí, avšak jistá, jistota jistotnější než cokoli jiného ostatního, co považujeme za zaručené a bezpečné.“⁵⁷ A právě vědomí této jediné nezpochybnitelné jistoty „otevřít cestu života v celé její hloubce a šíři.“⁵⁸

⁵⁰ J. Čapek, *Psáno do mraků*, str. 127.

⁵¹ J. Opelík, *Josef Čapek*, str. 211.

⁵² Srv. J. Opelík, *Josef Čapek*, str. 212.

⁵³ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 140.

⁵⁴ Srv. J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 141.

⁵⁵ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 144.

⁵⁶ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 24.

⁵⁷ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 25.

⁵⁸ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 29.

Cesta je život a setkání s životem a v životě, setkání „na cestě bytí.“⁵⁹ Cesta je „určité trvání, napětí v čase, spíše jen stav.“⁶⁰ Cesta nevede jen fyzickou realitou světa, nýbrž také „ve věčnosti, v nekonečnosti,“⁶¹ neboť sám život, bytí ve své podstatě vždy přesahuje omezenou časovost konečnosti člověka. Cesta je nejosobnější otázkou autora „po smyslu svého života.“⁶² Je jeho vyznáním se z lásky ke světu.⁶³

Cesta je životem, bytím, přesto však nelze „definitivně“ zodpovědět „odkud – kam“ vede, neboť to by znamenalo „do poslední hloubky přehlédnout celek.“⁶⁴ Opelík ještě dodává, že „kromě metafyzické cesty Poutníkovy a konkrétních“ cest „táhne se knihou ještě imaginární cesta, na níž se autor setkává s jinými autory,“ nakaženými podobně šíravými pochybnostmi o životě a světě, „s jejichž stanovisky se nyní“ autor „potřebuje konfrontovat.“⁶⁵

Prostřednictvím cesty svého nejvnitřnějšího hlasu vykonává Čapek ve skutečnosti tvůrčí akt, díky němuž „tvůrcova životní realita získává oprávnění i platnost, z významňuje se teprve v prostoru uměle vytvořeného díla.“⁶⁶

*Cesty se uskutečňují vnitřně a nemusím snad ani říkat, že při těch nejnebezpečnějších se vůbec nepohneme ze svého místa.*⁶⁷

Shrňme si význam cesty Čapkova *Kulhavého poutníka*. Cesta je život, bytí. Cesta je rovněž hledáním smyslu života⁶⁸, pokud připustíme možnost, že oním smyslem je život sám. Cesta je osvobozujícím přijmutím vlastní konečnosti uprostřed dění i stání věčnosti. Cesta je niternou zkušeností individua i celku.

⁵⁹ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 38.

⁶⁰ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 40.

⁶¹ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 47.

⁶² J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 126.

⁶³ Srv. J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 127.

⁶⁴ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 145.

⁶⁵ J. Opelík, *Josef Čapek*, str. 212.

⁶⁶ J. Opelík, *Josef Čapek*, str. 213.

⁶⁷ H. Miller, *Kolos z Maroussi*, str. 71.

⁶⁸ Otázky po smyslu, či přesněji smysluplnosti lidského života jsou písemně doložené již v Egyptě z doby kolem roku 2.000 před n. l.; jedná se například o *Rozhovor zoufalce s jeho duší* či *Píseň harfeníkovu*. (Srv. M. Eliade, *Dějiny náboženského myšlení I: Od doby kamenné po Eleusinská mystéria*, str. 104 – 106.)

4.3. Duše

Spokojenost obyčejně spočívá v nasycených hmotných přáních; duše nikdy není cele nasycena: její přání nejsou hmotná.

*Nenasycená duše je duše v napětí; planoucí, okřídlená.*⁶⁹

Duše bývala obvykle vnímána jako princip života, na což poukazuje již etymologická příbuznost slova duše se slovem dech. Duše byla prezentována v této souvislosti jako nehmotná stránka života, spojována s transcendencí, vědomím či emocemi. Duše je dle platónsko-křesťanské tradice věčnou bytostí v zajetí lidského těla. Duše byla rovněž v neposlední řadě nositelem lidské svobody.

Čapek k vyjádření svého pochopení života, bytí s tradičnějším pojetím duše víceméně souzní. Setkání s ní mu „vyplynulo pozvolna z určitého pocitu stálosti a trvání v životě,⁷⁰ z něčeho blízkého, stále přítomného, přesto však neuchopitelného běžnými prostředky lidského vnímání.

Duše jakožto znak života je podle Čapka obsažena rovněž ve zvířatech a rostlinách, avšak jen duše člověka se vyznačuje něčím, co lze nazvat svobodnou vůlí: „to znamená, že duše vesmírná se v něm individualizuje na jeho odpovědnost a nebezpečí.“⁷¹ Pro svou individualizaci, jak se to jeví, je však duše člověka vystavena neustálému ohrožení, neboli člověk je připravován o kousky a části své duše démonem samolibosti.⁷² S tímto démonem samolibosti, vedle duše další složkou člověka, duše v boji o člověka „pobuřujícím způsobem“⁷³ podléhá, neboť na rozdíl od démona samolibosti „duše není zištná.“⁷⁴ Při vítězství duše se sice člověk stává „společnosti trochu nepotřebným,“ avšak „soukromě, pro sebe, ovšem přitom získává.“⁷⁵ Přes svou křehkost (anebo právě díky ní) je totiž duše „maximem toho, k čemu vývoj života mohl nejdále a nejvýše dospěti,“⁷⁶ neboť duše se v celé své kráse ustavuje „při potřebách života vnitřního“⁷⁷ tváří v tvář věčnosti. Duše je průsečíkem

⁶⁹ J. Čapek, *Psáno do mraků*, str. 305.

⁷⁰ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 55.

⁷¹ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 63.

⁷² Srv. J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 66.

⁷³ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 73.

⁷⁴ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 74.

⁷⁵ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 83.

⁷⁶ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 76.

⁷⁷ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 73.

klidu a pohybu, času a věčnosti, života a smrti⁷⁸; je to „nejposlednější a nejvrcholnější otázka, jakou je život schopen v jedinci si položit,“ přičemž tato otázka je „zároveň už odpovědí.“⁷⁹

O duši se však „tak nerado uvažuje,“ neboť „zavání“ jaksi „záhrobím“, je to právě duše, která by mohla, v případě nějaké formy nesmrtnosti, „přecházet na druhou stranu,“⁸⁰ za smrt. Zároveň přítomnost duše znamená, že člověk při vlastním setkání se smrtí není „zabit věčností.“⁸¹ Díky duši totiž člověk překonává svůj strach ze smrti, neboť chápe, že smrt tvoří s životem jeden nerozpojitelný celek. Tedy „duše je právě to, čím teprve se život ve své celosti objevuje a získává,“⁸² Prostřednictvím duše se „nachází víc životní plnosti i více životního prostoru,“⁸³ tedy nejen ten úzký okruh čistě soukromých zájmů démona samolibosti, jenž nepřekročí ani stín smrti, kde není jeho perspektiva.

Původ a pramen duše pro Čapka vyvěrá ze „samotné vůle stvoření,“ z vůle „věčna a nekonečna vytvořit bytí, které vnímá, cítí a myslí a chce mít svůj smysl a cíl,“⁸⁴ proto v sobě také duše „nese dle svého původu sílu tvořivou.“⁸⁵ Duše je, zkrátka, pro Čapka především „vzpourou proti nicotě,“ proti nicotě „přebývající v člověku.“⁸⁶

Patočka poukazuje na skutečnost, že Čapkovu pojetí duše má klíčovou roli v „naléhavosti a nezodpověditelnosti posledního odkud-kam“ naší cesty životem, neboť odpověď nám není odhalena „z ničeho vnějšího na nebi ani na zemi,“ odpovědi se nám nedostává ani od Boha ani od přírody, nýbrž musí se „hledat uvnitř nás.“⁸⁷ „Podstatou duše“ je jednoznačně „zasahování celkového bytí do života,“ to znamená metafyzika nevyspekulovaná, metafyzika, „kterou jsme.“⁸⁸ Jelikož je „oborem“ duše „nekonečno,“ touží duše „žít a žije cele, protože ve vztahu k celku,“ přesto je prostředím duše „samota“, avšak nikoli samota uzavírající před druhými lidmi, nýbrž „taková, jež tvoří se svým i to druhé lidství.“⁸⁹ A z toho důvodu, že je duše „naše složka nezobektivnělá, naše spojení s nekonečnem,“ tak

⁷⁸ Srv. J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 76.

⁷⁹ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 77.

⁸⁰ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 92. Srv. také J. Čapek, *Psáno do mraků*, str. 265, kde je patrné, že Čapek nepřipouští nesmrtnost individualizovaných duší.

⁸¹ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 96.

⁸² J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 106.

⁸³ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 142.

⁸⁴ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 154.

⁸⁵ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 155.

⁸⁶ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 170.

⁸⁷ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 146.

⁸⁸ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 147.

⁸⁹ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 148.

při její činnosti přestává život běžet „automaticky,“ a místo toho si člověk začne „být vědom toho, že není z jednoho kusu, že – kulhá.“⁹⁰

Duši však člověk nemá automaticky, má ji „jen tehdy, je-li ochoten za ni podstoupit boj a mnohé obětovat,“ pouze díky boji o duši a za duši získává člověk „svůj soukromý životní smysl, svou vlastní lidskou důstojnost a výsost.“⁹¹ Jistou nevýhodou duše je, že přes své spojení s nekonečnem, pravdou, je zasažena věčnou nejistotou, neboť „není zakotvena v neproblematickém, objektivním věděni, nýbrž ve vědoucím nevěděni,“ kde není vůbec žádná „relativní jistota, která platí pro předmětné pravdy.“⁹² Jediným mocným spojencem duše je „sama smrt,“ před ní „končí“ veškerá naše „vypočítavost.“⁹³ Čapkovy pojetí duše má podle Patočky stejné vyznění jako pojetí duše u Sókrata, obojí nastoluje nutnou niternou potřebu: „starost o duši.“⁹⁴

Opelík především říká, že Čapkovi je duše tou složkou člověka, „kterou se znepokojený“ celou svou podstatou „táže po smyslu bytí a kterou jediné je schopen svému bytí hledaný smysl propůjčit.“⁹⁵

*Epidaurus je pouhým symbolem místa: to pravé místo najde každý člověk ve svém srdci, pokud se zastaví a hledá je. Každý objev je tajemný, neboť odhaluje věci nečekaně bezprostřední, blízké i vzdálené, věci důvěrně známé. Moudrý člověk nehledá štěstí daleko; pouze bláhovec se pachtí za zlatem na konci duhy. Ti dva se však stejně nakonec setkají a splynou v jedno. Setkají se v srdci světa, které je začátkem i koncem cesty. Setkají se při uskutečnění svých rolí a splynou při jejich přesáhnutí.*⁹⁶

Shrňme si význam Čapkovy duše. Duše je svým způsobem základní okolností bytí člověka. Duše je tvořivý princip bytí. Duše je spojením živé bytosti s nekonečnem a věčností. Duše je základní předpoklad sebeuvědomění a individualizace, základní prvek svobody s vlastním podílem přímé osobní zodpovědnosti. Duše je prostředek k pochopení života v jeho celku, k nahlédnutí hloubek života, života jako celku i v jeho osobním, individuálním významu. Duše je lidskost, lidská stránka v člověku. Duše je způsobem při hledání cesty k otázce a k odpovědi smyslu života. Duše, péče o duši, boj o duši, to je základní

⁹⁰ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 152.

⁹¹ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 148.

⁹² J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 153.

⁹³ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 153.

⁹⁴ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 146.

⁹⁵ J. Opelík, *Josef Čapek*, str. 209.

⁹⁶ H. Miller, *Kolos z Maroussi*, str. 70.

směr k mravnějšímu životu. Duše, to znamená prožívat život plně a vznešeně zároveň, s veškerou lidskou důstojností. Duše je naděje v nelidskostech lidského světa. Duše je prvním a jediným zákonem a pohybem života.

4.4. Osoba

*Obávám se, že není Boha. Není-li však Boha, pak to čemu říkáme člověk, není tím vším, co si jakožto lidskou bytost představujeme, nýbrž jen jedním z živočichů. Proč tedy pak ale věříš v duši? Přece jen – aby mně člověk nebyl jen obludným zvířetem s nástroji, stroji, továrnami, obchody, zájmovou politikou; obludným živočichem, jehož veškerá hodnota musí být podložena jen zlatem.*⁹⁷

Osoba je Čapkovi prostředkem k vyjádření ambivalentní povahy lidského bytí. Osoba je Čapkovi druhou základní složkou člověka. Protikladné pojetí dvou základních složek člověka je cestou k polarizačnímu „chápání lidské osobnosti: Čapek ji uviděl jako svár Osoby a duše.“⁹⁸ Jde o základní protiklad, jenž určuje člověka, skládá „dohromady člověka“.⁹⁹ Protiklad Osoba – duše je ve skutečnosti náhradou za dříve tradiční protiklad těla – duše, jenž sice rovněž vycházel z otázky po smyslu života, avšak tělo již v Čapkově době přestalo jako protiklad k duši vyhovovat, navíc, světlo křesťanství tou dobou nemělo již nad tělem svou předchozí moc, Osoba oproti tělu příhodněji vystihuje druhou složku člověka, přesnější protiklad k duši, její formule zní: „tělo + svět + sobělibost skládají Osobu.“¹⁰⁰ Patočka dodává: „jen v tom smyslu patří ‚tělesná‘ stránka k Osobě, pokud jsou v naší přírodní, animální stránce dány ony sobecké instinkty, které nás činí jakoby středem všeho našeho počínání a kterých se Osoba chápe takřka jako vlastního nalezeného jmění, jakmile přikročí k budování své říše.“¹⁰¹

Osoba je oním výše zmiňovaným démonem samolibosti. Osoba je tou složkou člověka, která „se hlavně domáhá uznání a pozornosti“, je tím egoistickým prvkem, jenž se „dosti bezohledně vtláčí před člověka a ještě víc před duši“.¹⁰² Osoba je tím, co z člověka se především a v prvé řadě vyjevuje ostatním, ba dokonce tím, co se „s člověkem“ obvykle zaměňuje, byť sama „Osoba si toho důtklivě nepřeje, aby byla považována za pouhého člověka a kladena jemu jen tak zhola na roveň“.¹⁰³

⁹⁷ J. Čapek, *Psáno do mraků*, str. 291.

⁹⁸ J. Opelík, *Josef Čapek*, str. 233.

⁹⁹ J. Opelík, *Josef Čapek*, str. 219.

¹⁰⁰ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 67.

¹⁰¹ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 149.

¹⁰² J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 62.

¹⁰³ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 68.

Osoba je lidským konstruktem, „vyrobil si ji člověk sám“;¹⁰⁴ vychází ze sociálního uspořádání lidského společenství, má „původ společenský“, a k tomu ulehčující funkci: „vychází vstříc naší tendenci skrýt se před úkoly, před povinnostmi, před nesnázemi.“¹⁰⁵ Osoba, jak lze odvodit z jejího společenského původu, je pro člověka žalářem „kolektivnosti“, je štítem společenských požadavků, dobrovolnou vnitřní nesvobodou a zároveň rafinovanou iluzí „co největší samovolnosti a aktivity“.¹⁰⁶ Lidé sami od sebe nejsou rozdílní, jejich rozdílnost není dána od jejich narození, ale je budována a tvarována „teprve“ prostředím, životními podmínkami a příležitostmi, člověk se stává „Osobou“, tj. podléhá jejím požadavkům, především „z tlaku nutnosti“, z potřeby „zaujmouti v životě své místo“.¹⁰⁷ Což vlastně znamená, že Osoba ze všeho nejvíce je nutně prospěchářstvím a výhodností, ziskuchtivostí a zotročením lidských smyslů, intelektů a vůlí, a to vše pro svou vlastní „větší přizpůsobivost v existenčním boji“.¹⁰⁸ Osoba veškeré své „pachtění“ navazuje „k svému sobectví a prospěchu“, ten „její nejvlastnější živel“ se utíká posilnit jen do oblasti „hospodářského spolubytí“, kdežto „tam dolů, nejspodněji, nejhlouběji, či tam výše, kde není co čekat hmotných zisků a postupů“ zásadně nevstupuje, neboť nic z těch závratných krajín nelze „využít k žádnému bezprostřednímu profitu“.¹⁰⁹

A protože Osoba s neodbytnou nutností vše měří pouze svým vlastním prospěchem, dochází k tomu, že Osoba rovněž „parazití na“ lidských „tělesných a duševních šťávách“.¹¹⁰ Beze studu se „zásobí u duše“.¹¹¹ Zásobí se u ní „celkovým pohledem, protože pouze na pozadí tohoto celkového pohledu se Osoba může věnovat jednotlivostem“.¹¹² Osoba je jednoznačně útlakem duše, přesto je nanejvýš „pravděpodobné, že člověk by bez tohoto principu konečnosti vůbec nemohl existovat“.¹¹³ Jednak bez Osoby by duše, jak podotýká Patočka, „jinak splývala s veškerenstvím“, jednak podřízením se duše Osobě nastává „biologicky i společensky pořádek a rovnováha – za předpokladu ovšem, že Osoba je dosti chytrá a úspěšná, aby se prosadila“.¹¹⁴ Osoba nás tedy udržuje provozuschopnými ve svém vlastním životním uspořádání, ve všech těch politicko-společenských a sociálních strukturách.

¹⁰⁴ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 68.

¹⁰⁵ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 150.

¹⁰⁶ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 70.

¹⁰⁷ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 70.

¹⁰⁸ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 73 – 74.

¹⁰⁹ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 111.

¹¹⁰ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 69.

¹¹¹ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 152.

¹¹² D. Blahutková, M. Ševčík, *Patočkovy interpretace literatury*, str. 102.

¹¹³ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 150 – 151.

¹¹⁴ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 152.

Osoba je sice na jedné straně, z pohledu společenského uspořádání kolektivu, zaručenějším bezpečím a jistotou, na té druhé je však taktéž úlekem z absolutna, útekem „ze své lidsky bytostné závaznosti vůči tajemství vesmíru i duše“. ¹¹⁵ Osoba, to je hrůza z věčnosti a celistvosti, strach ze smrti, kdy při každém náznaku pachu smrti bezodkladně a v panice prchá pryč, skrýt se do jistot a úspěchů životních struktur kverulantského světa Osoby. U smrti, právě tam „končí vypočítavost Osoby, je u konce svých plánů a svých rozpočtů“, nadále už „jí nepomohou“ vůbec „žádné úskoky“. ¹¹⁶ Avšak i v tomto ohledu učinila Osoba značný pokrok, v zastírání si své vlastní smrti. Dříve, například ve středověku, byla smrt všudypřítomná v lidském životě, v náboženském zhodnocení byla smrt dokonce oslavována, a to formou „danse macabre“, tancem smrti. ¹¹⁷ Kdežto v současnosti smrt od sebe úspěšně zaháníme, abychom na ni zapomněli, stavíme na oltáře „kult mládí a síly“, jemuž se klaníme a jež vzýváme, smrti je vyhrazena nanejvýše zábavní funkce, avšak nás samotných se smrt netýká, tu nejvlastnější smrt překrýváme něčím jiným. ¹¹⁸ Prcháme před smrtí v panice pryč, do světa Osoby. Smrt je však nedílnou součástí lidského života, je cílem života, před vlastní smrtí nelze uniknout, pouze s ní nabývá lidský život svůj celistvý tvar, to ona je úspěšným dovršením života. Smrt je pro Osobu trestem. Skutečnost smrti hovoří pro duši, nikoli pro Osobu.

Osoba, to je „škoda na duši“, Osoba si nárokuje prostor člověka pouze pro sebe, proto „se ustavuje na člověku tak silně na úkor duše“. ¹¹⁹ V nejvlastnějším prostředí Osoby jediné „úspěch je měřítkem výkonu“. ¹²⁰ Proto také Osoba nekráčí „cestou života, nýbrž sune se životní kariérou“, cítí se být „závěrem i smyslem stvoření“, přestože ji, navzdory celému jejímu sebevědomí, schází „skutečný hloubkový plán“. ¹²¹ Neboli, jak poznamenává Patočka, Osoba „je v člověku“ tou stránkou, „která mu krátí perspektivu a dech“. ¹²² Patočka rovněž vystihuje zdánlivý paradox podstaty boje člověka o duši a za duši: „omylem bylo by vykládat boj člověka o duši a proti Osobě jako boj individuálního proti sociálnímu, proti začlenění do lidské společnosti, jejích účelů a potřeb.“ ¹²³ „Svět Osoby je“ totiž „úzce utilitářský“ ve smyslu ryze individuálního prospěchu, kdežto svět člověka a duše je usazen

¹¹⁵ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 71.

¹¹⁶ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 153.

¹¹⁷ Srv. U. Eco, *Dějiny ošklivosti*, str. 67.

¹¹⁸ Srv. U. Eco, *Dějiny ošklivosti*, str. 62.

¹¹⁹ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 73.

¹²⁰ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 164.

¹²¹ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 72.

¹²² J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 148.

¹²³ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 153.

v lidském společenství: „duše ve společnosti, toť mravní život.“¹²⁴ Jakékoli mravní zásady Osoby totiž platí jen „do odvolání“.¹²⁵ Svět Osoby potřebuje pouze mravnost s přísným omezením, jež nikterak nebrání jejím vlastním soukromým zájmům, tančí ve znamení chtění, bezohlednosti, chytrosti a dravosti, „její pravda nutně vyplývá z moci anebo z početnosti“.¹²⁶

*Kdybychom všichni naráz vstoupili do stávký a odmítli se zabývat tím, co dělá náš soused, dosáhli bychom možná nové a lepší kvality života. Naučili bychom se žít bez telefonu, rádia a novin, beze všech strojů, továren a závodů, bez dolů a výbušnin, bez válečných lodí, bez politiků a právníků, bez konzerv, beze všech zbytečných přístrojů, dokonce i bez žiletek či celofánu, cigaret a peněz. Vím, že to je jen bláhové snění. Lidé jsou ochotní stávkovat pouze za lepší pracovní podmínky a vyšší mzdy, aby mohli ze sebe udělat někoho jiného, než kým ve skutečnosti jsou.*¹²⁷

Osoba může být při jedné okolnosti demaskována ve své nejvlastnější podstatě. Tou okolností je „individualizace“ člověka. Patočka podotýká, že v Čapkově podání „naše individualnost, naše osamostatnění v přírodě souvisí s Osobou – tedy i individualizace naší duše“.¹²⁸ Což znamená, vzpomeneme-li na skutečnost tvořivé síly duše, lidské stránky člověka, že „tato individualnost je však naší duší“, přičemž je současně „udržována při životě pouze Osobou“.¹²⁹ V individuaci člověka jsou tak naráz přítomny „dvě protikladné tendence“, dva základní určující principy, jeden ve vzájemných vazbách nás udržující, druhý ze vzájemných vazeb nás vytrhující, to jest zároveň „začleněnost a vyčleněnost.“¹³⁰ Sám Čapek píše o dvou způsobech individuace, u Osoby k ní dochází pouze v jejím „nejbližším prostředí časnosti“, kdežto „před duší“ se mohutně tyčí náročnější výzva, před ní totiž „stojí věčnost.“¹³¹

Co to znamená? To, že jako je duše lidskou stránkou člověka, tak Osoba je člověkovou stránkou zvířecí, animální. Byť je tato zvířecí stránka člověka, ta jeho biologická prapůvodnost, již modifikována vlivem sebe-vědomí, účelně ve svůj prospěch, stále však v zájmu zachování druhu, byť možná nevědomě. Součástí zájmu zachování druhu velmi

¹²⁴ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 153.

¹²⁵ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 147.

¹²⁶ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 151 – 152.

¹²⁷ H. Miller, *Kolos z Maroussi*, str. 38 – 39.

¹²⁸ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 151.

¹²⁹ D. Blahutková, M. Ševčík, *Patočkovy interpretace literatury*, str. 101.

¹³⁰ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 151.

¹³¹ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 73.

často rovněž bývá vzájemné soupeření, které samo o sobě ve svém základním určení má být prostředkem výběru úspěšnějšího splnění samotné podstaty bytí druhu. V modifikaci jsou zahrnuty zajisté rovněž výdobytky duše, to ona zahajuje individuaci, byť Osobou nepochopeny v jejich podstatnosti, pouze uzpůsobeny k jejímu přímému prospěchu. Svět Osoby s jejími politickými systémy a sociálními uspořádáními je tedy pouze modifikovaným světem zvířecím. Osoba je vše dříve řečené i modifikovaným zvířetem, v tom není rozporu. Osoba je útlakem duše, neboť Osoba nechce slyšet ten cizí hlas, z něhož jí má závat, nemá zájem být něco jiného než šikovnějším zvířetem, nedokáže se od něj odpoutat, osvobodit, cítí se s ním ve větším bezpečí, jistotě. Osoba je sociálním výtvořem, neboť všechny sociální, politické či ekonomické struktury společnosti jsou jen vnitřními vztahy druhu, a jako takové jsou jen modifikovanými původními vnitřními vztahy stáda, tlupy, hejna, bandy. Vzájemné vazby uvnitř druhu jsou pudem sebezáchovy. Osoba není schopna pochopit smysl tvůrčího aktu duše, dar svobodné vůle. Osoba je základním předpokladem zachování zvířecího druhu. Duše je naopak výzvou lidskosti. Duše ukazuje cestu vzhůru, je prostředkem k lidské důstojnosti, duše je cestou ke skutečnému člověku, Osoba spoutává řetězem a cestu vzhůru všemožně znemožňuje. Osoba je konvencí a úlitbou naší modifikované zvířecí podstatě.

A když se podíváme na Patočkovu studii *Co je existence?*, abychom se seznámili s jeho tezí lidského bytí? Seznáme, že Patočka chápe „lidskou existenci jako život v pravdě“.¹³² Život v pravdě ve smyslu pohybu, realizace nabízených možností jejich svobodným zvolením, to znamená pro člověka existovat jako „zvolit se, vytvořit se v pravdě, stát se, učinit se tím, čím jsem“, a to s veškerou tíží, „která určuje můj život“.¹³³ Takový způsob bytí člověka, jeho existence v pravdě, je založen na třech základních pohybech, první má minulostní charakter, druhý přítomnostní, třetí zas budoucnostní.¹³⁴ První pohyb je „zakotvení“, kde jde o to, seznámit se a „osvojit si to, co je“ nám v existenci předem „dáno“, jde vlastně o vzájemné – jednak námi a jednak nás – „přijetí“, jinak řečeno, jde o „odkázanost“ a „přimknutí“.¹³⁵ První pohyb existence „je původně akt nezbytný k životu“, bez něho totiž ani nijak „ryze fyzicky život nemůže existovat“.¹³⁶ Druhý pohyb existence, „reprodukce“, může vykonat svůj akt pouze na základě úspěšného pohybu prvního, přesto je zároveň „ob-

¹³² J. Patočka, *Co je existence?*, in: J. Patočka, *Fenomenologické spisy II*, str. 351.

¹³³ J. Patočka, *Co je existence?*, in: J. Patočka, *Fenomenologické spisy II*, str. 353.

¹³⁴ Srv. J. Patočka, *Co je existence?*, in: J. Patočka, *Fenomenologické spisy II*, str. 354.

¹³⁵ J. Patočka, *Co je existence?*, in: J. Patočka, *Fenomenologické spisy II*, str. 355.

¹³⁶ J. Patočka, *Co je existence?*, in: J. Patočka, *Fenomenologické spisy II*, str. 357.

ratem jeho smyslu“.¹³⁷ Spoluexistence nás totiž postavila do situace, kde „navzájem si prostředkujeme vnějšek, jehož užíváme“, kde „navzájem se používáme“, kde se nachází síť vzájemných vztahů „k sobě a“ také „k věcem“, kde jde především o „obstarávání potřeb“, kde hlavním znakem způsobu bytí je „věčnost“.¹³⁸ Veškerý vývoj bytí člověka ve druhém pohybu je ve znamení věčnosti, s každou nově objevenou možností dochází zároveň k neustálému upravování „sebevyjádření člověka“, nevěčnosti se do cesty k ochraně věčnosti staví velmi obtížně překonatelná překážka, „vždy složitější společenskopřírodní tělo, jakýsi nadorganický organismus“, kde nosnými pilíři jsou „sociální“ role a ideologické „klamy“.¹³⁹ Druhý pohyb je „sebeprojekce“, neustále jen a jen „práce a boj“.¹⁴⁰ Třetí pohyb, „pohyb průlomu či vlastního sebezpochopení“, je pohyb „lidsky nejvýznamnější“, vyvstává z prvních dvou a svým charakterem nabízí „plnou realitu lidské existence“, vyvolává konfrontaci přímo „s vlastním“ nitrem, svým „jsoucím“, a následné přehodnocení vztahů, to znamená odpoutání se od „jednotlivého“, a naopak zapojení do „vztahu života v celku“, a to s veškerými důsledky, tedy i s přijutím svého vlastního podílu „smrtné bytosti“.¹⁴¹

Co nám tento pohled do Patočky prozradil? Že první pohyb, „zakotvení“, je základní podmínkou bytí člověka vůbec. Že je první pohyb přirozenou součástí s bytím celku ještě před osamostatněním svého nositele. Že tím je první pohyb svou podstatou, jak poukazuje Patočka, oním mytickým bezstarostným lidským pobytem „v zahradě Eden“.¹⁴² Druhý pohyb je pak trestem, „vykázáním z boží zahrady“,¹⁴³ přijetím odpovědnosti za své osamostatnění bytí. A třetí, „zmrtvýchvstání“, je přijutím vlastní konečnosti, jež je současně doprovázeno „plným nalezením“ světa, životem v pravdě, celým „v odevzdanosti“.¹⁴⁴ A v uvědomění nejvlastnějšího bytí v jeho nezakrytosti je bytím člověka ve spolubytí s bytím celku. Když tedy nahlédneme do Patočkovy studie *Co je existence?*, zjistíme nápadnou podobnost Patočkovy teze bytí s Čapkovým pojetím bytí, přestože pro Patočku je bytí člověka především pohybem, kdežto pro Čapka protiklad duše – Osoba. V Patočkově druhém pohybu existence se nám zjevuje Čapková Osoba se svými prospěchářskými úmysly, s přijutím vlastní sociální role ve společenství Osob, s připraveností k věčnému soupeření o výsostnější místo v úspěšném životě podle Osoby, jež z praktických důvodů dovede

¹³⁷ J. Patočka, *Co je existence?*, in: J. Patočka, *Fenomenologické spisy II*, str. 359.

¹³⁸ J. Patočka, *Co je existence?*, in: J. Patočka, *Fenomenologické spisy II*, str. 359 – 360.

¹³⁹ J. Patočka, *Co je existence?*, in: J. Patočka, *Fenomenologické spisy II*, str. 360.

¹⁴⁰ J. Patočka, *Co je existence?*, in: J. Patočka, *Fenomenologické spisy II*, str. 360.

¹⁴¹ J. Patočka, *Co je existence?*, in: J. Patočka, *Fenomenologické spisy II*, str. 361 – 362.

¹⁴² J. Patočka, *Co je existence?*, in: J. Patočka, *Fenomenologické spisy II*, str. 362.

¹⁴³ J. Patočka, *Co je existence?*, in: J. Patočka, *Fenomenologické spisy II*, str. 363.

¹⁴⁴ J. Patočka, *Co je existence?*, in: J. Patočka, *Fenomenologické spisy II*, str. 364 – 365.

úspěch měřit jen věcně hmotnou ozvěnou světa a přímé prostředky ke svému bytí vyměnila za zprostředkované, nutně pro svou osobní nezainteresovanost deformované. A ve třetím Patočkově pohybu se v celé kráse odhaluje Čapkova duše s uvědoměním, s nahlédnutím nedostatečnosti prázdného života Osoby, s přijutím vlastní konečnosti v celku věčného, s vyvozením osobní zodpovědnosti ve svém vlastním bytí, bytím v pravdě.

Dále je nutné zdůraznit, že Patočka neviděl v člověku zvíře. Přesto však ani s jeho tezí lidské existence jako tří základních pohybů není představa modifikovaného zvířete v rozporu. Jak by to bylo možné? Rajský stav jako synonymum prvního pohybu je jen pro původní zvířata; člověk není již původním zvířetem kvůli zahájenému procesu sebevědomí. Vyhánění z ráje jako synonymum druhého pohybu by pak znamenalo modifikované zvíře, v této fázi člověk ještě není schopen přijmout zcela své lidství. Tohoto svého údělu věčného boje a práce se může zbavit jen třetím pohybem, tedy zmrtvýchvstáním, opětovným přijetím do rajské zahrady, plným přijetím lidství.

4.5. Několik dalších slov k filosofickým aspektům

Bezvýznamná nesmyslnost života? Život není bezvýznamný a nesmyslný: všechno jest, co jest; všechno živé žije: rodí se a umírá; člověkova mysl cítí radosti a strasti a člověk je chce přetrvati. Jaký smysl má život ještě mít?

*Všechn svůj smysl nese člověk v sobě. (Ten dobytek, sobělibý automat, bláhovec, hrdina, skoro bůh!)*¹⁴⁵

Co lze ještě dodat k Čapkově pojetí bytí člověka? Patočka vyslovuje pochybnosti, zda je Čapkem skutečně „životní význam Osoby“ zcela „vystižen“.¹⁴⁶

Bez povšimnutí by neměl zůstat Čapkův pojem těžkomyslnosti. Patočka se zmiňuje o Čapkově moudrosti, že ona „je mužně těžkomyslná“, že jeho „melancholie“ nepramení z niterné prázdnoty bez Boha, a tudíž bez životního smyslu, neboť dostatečně naplňujícím smyslem je mu „boj duše a o duši“, nýbrž vědomí, „že člověk, i když je bytost tak významná, je na úkol být smyslem veškerenstva příliš slabý“.¹⁴⁷ Čapek se o těžkomyslnosti zmiňuje jako o určitém znepokojení, odmítá, že by snad byla „trudnomyslností“, nýbrž je mu „aktivnějším a dramatictější stavem ducha“, „vnitřní melodií“.¹⁴⁸ Pojem těžkomyslnosti našel Čapek u Quardiniho,¹⁴⁹ stal se mu prostředníkem k nazření neznámých, přehlížených a zastíraných částí bytí, těch, jež jsou Osobou neakceptovatelné, přestože pouze s jejich spoluúčastí nabývá bytí celistvou podobu, je mu přijmutím osobní zodpovědnosti v zájmech lidskosti, je mu výsostným stavem básníků.¹⁵⁰ Těžkomyslnost je tedy Čapkovi přípravným stavem ke kulhavosti, je podmínkou k nabytí stavu, umožňující nahlédnout bytí v jeho celistvosti, je uvědoměním si závazku lidskosti, je prostředkem k rozeznání hlasu duše, je odhodláním k životu v pravdě, je principem k zaplacení Osoby, je předzvěstí osobní účasti na bytí, je nejvnitřnějším hlasem bytí.

Jak symbolická je ta jistá neuzavřenost knihy *Kulhavý poutník*, podobně jako neuzavřenost, ve smyslu nemožnosti uzavřenosti, lidského poznání i neukončenost boje o duši a nedokončené převzetí zodpovědnosti za lidskost a stále nedostatečného prosazení lidské stránky ve společenství lidském.

¹⁴⁵ J. Čapek, *Psáno do mraků*, str. 41.

¹⁴⁶ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 150.

¹⁴⁷ J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 155.

¹⁴⁸ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 98.

¹⁴⁹ Ponecháno v té formě, v jaké bylo nalezeno u Čapka.

¹⁵⁰ Srv. J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 99 – 103.

Nevzpomenout nelze ani nápadnou podobnost Čapkova pojetí života s osobitým Heideggerovým ontologickým systémem. V obou případech jde o to, dobrat se nejbytotnějšího bytí.

Naše pozornost se dnes upírá na fyzickou nevyčerpatelnost vesmíru; na tuto skutečnost musíme soustředit veškeré myšlení, protože nikdy předtím člověk tolik neničil a nedrancoval svět jako dnes. Máme proto sklon zapomínat, že nevyčerpatelnost existuje také v oblasti ducha, kde zisk nikdy neznamena ztrátu.¹⁵¹

Sluší se dodat, že prvotním posláním Čapkova meditativního eseje je výzva k morálnímu odporu hrůzostrašně vzedmuté vlně nenávisti, jež se zuřivou krutostí zašlapávala lidskou důstojnost do marnosti bytí. Smyslem bytí mu bylo samo bytí a odhodlaný zápas o duši, za lidskost, za duchovní velikost života. Etický rozměr lidského bytí je pro Čapka ve svém pochopení lidství bytostně závazný.

¹⁵¹ H. Miller, *Kolos z Maroussi*, str. 74.

5. Umění

Sociologie umění – spíš dnes se pokusiti o sociologii kýče.

*Kýč je řemeslný, umění bytostné. Kýč je výrobek, umění je projev. Kýč je zboží, umění je člověk.*¹⁵²

Pozornosti hodným tématem knih *Kulhavý poutník* a *Psáno do mraků* je v podání Josefa Čapka umění. Umění, člověk, vzájemné vztahy, důsledky, základní principy. Umění jako nedílná součást lidského života. Umění jako nezbytný výraz lidského bytí. Je nutné podotknout, že Čapek „věci umění nazřel z perspektivy základního protikladu Osoba – duše, který podle jeho názoru vytváří pravou podstatu člověka a je tak oním principem, který ovládá lidskou skutečnost“.¹⁵³

Z bytostného protikladu duše a Osoby, vnitřního a vnějšího, vlastního a cizího, vychází Čapkova základní teze: „hlasem umění je hlas duše“.¹⁵⁴ To znamená, že uměním ve vlastním slova smyslu je pouze to, co vychází z duše člověka, co je nejniternějším výrazem člověka, co je lidským hlasem člověka, co je niternou reflexí na svět a život. A co to předpokládá a od sebe zároveň vyvozuje? Že „nejhodnotnějším poznáním, jaké může umělecké dílo podati, měl by být nejprve autor sám“, neboť právě on, autor, „musí být tím, co ve svém díle podává nejhodnějšího podivu, nejdějovějšího a nejsilnějšího“.¹⁵⁵

Osoba sice může vyprodukovat něco, co bude umění podobno, ba více, co bude za umění vydávat a za umění přijímat, avšak nejde o umění, nýbrž jen o jakýsi kulturní výrobek. Osoba se totiž nezajímá o své nitro, o duši, o to vnitřní pouto člověka s veškerenstvím a věčností: „vnějškový život je ochoten zajímat se zase jen o život vnějškový“¹⁵⁶. Osoba utíká před svým nitrem, před svým životem, před svým vnitřním strachem, aby místo toho sledovala životy druhých, neboť právě „to přenesení na jiné postavy“ umožňuje Osobě „setrvati v anonymitě pouhých diváků a čtenářů“, což je její osvědčený způsob, kterým co „nejnezávaněji ulevuje těm vlastním tíhám“.¹⁵⁷ Ale stojí za tím rovněž samotná podstata Osoby, její neschopnost „přemoci svou chtivost po senzacích“, neboť (a rovněž proto)

¹⁵² J. Čapek, *Psáno do mraků*, str. 54.

¹⁵³ J. Opelík, *Josef Čapek*, str. 209.

¹⁵⁴ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 167.

¹⁵⁵ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 161.

¹⁵⁶ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 160.

¹⁵⁷ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 34.

„Osoba spatřuje právě nejspíše v trapnosti to, čemu se říká tragický živel“.¹⁵⁸ Osoba té své vlastní chtivé touze po trapnostech „a směšnostech bližního“ říká odhodlaně „žizeň po životě“, aby tím překryla vlastní rozpaky a nechala se vést konformitou, ale ať si, „jenom když to není nějaký život vnitřní!“¹⁵⁹ Tedy to, co Osoba označuje za umění, jí slouží víceméně pouze a jen k zábavě a odpočinku, přičemž však „umění není, nemůže být nástrojem, kterým se mysl vypíná, zhasíná, vyřazuje z činnosti“, ¹⁶⁰ umění je tím, co svět a život neustále znova a znova interpretuje, pohání vpřed a současně také překonává. Přestože, jak připouští Čapek, lze rovněž z kulturních produktů Osoby vyvodit „si ledasjakou obeznamenost o nějakých případnostech života“, rozhodně nemají duchovní působnost, jsou jen „surovinou“ k rozptýlení, jímž však nikterak „nesilní mysl“.¹⁶¹ Zkrátka, představa Osoby ve spojení s uměním pro Čapka znamená, že je „Osoba autorem, čtenářem i hrdinou“¹⁶² zároveň, neboť tvorba Osoby nemůže ani pojednávat o něčem jiném, co je potřebám Osoby cizí, ani uspokojit někoho jiného, pouze Osobu v jejím přesvědčení a směřování.

Umění je spíše nadčasové, kdežto kulturní výrobky Osoby jsou časem prostoupeny i omezeny, proto je také skutečné umění prosto aktuálních ideologií. Ideologie navíc nepochází z nitra, z duše, nýbrž z vnějšího světa, proto po jejich absorbování jedincem nelze očekávat, „že bude hned automaticky produkovat také umění“, nýbrž „bude se nakonec muset spokojit přece jenom spíše tou ideologií“.¹⁶³ Duše je Čapkovi synonymem umění, Osoba je pro něj spojena s kulturním výrobkem, snad dokonce synonymní s kýčem: přeci „nelze utlačit duši a chtít potom ještě tvořit“, tedy ačkoli si Osoba „osobuje umění“, tak „je od jádra neschopna tvořivého projevu“, pouze „konfekce a produkce“, proto také máme „tolik kulturní industrie a tak málo kulturní milosti“.¹⁶⁴

Čapek se ohrazuje k požadavku řemeslnosti v umění, tedy jakémusi požadavku stylu, slohu, směru, ismu či školy, neboť pouze „v umění produkovaném Osobou staví se jen holé řemeslo proti duchu“, potom však „umění tou měrou, jakou se stává otázkou pouhé řemeslnosti, přestává být otázkou tvorby“.¹⁶⁵ Čapek nezpochybňuje řemeslnost umělce ve smyslu jeho schopnosti technicky zdatného provedení nebo jeho osobitého výrazu a způsobu podání (podoba výrazu nitra je svým způsobem již sama o sobě jistou řemeslností), zpochybňuje jen požadavek po ní vznesený Osobou, neboť jen ona „staví v oblastech umě-

¹⁵⁸ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 159.

¹⁵⁹ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 160.

¹⁶⁰ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 160.

¹⁶¹ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 161.

¹⁶² J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 159.

¹⁶³ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 167.

¹⁶⁴ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 168.

¹⁶⁵ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 163.

ní na řemesle obecněji či specializovaněji, vypůjčujíc si na to něčí řemeslo, něčeho řemeslnou úroveň, aby tak dospěla k produkci, jež je v podstatě jen konfekční výrobou“,¹⁶⁶ avšak samotný tvůrce skutečného umění, umění lidské podstaty člověka, nevychází z žádného stylu či školy, ale z nitra člověka, ze jeho osobnosti a duše.

Na základě protikladu duše s Osobou se Čapek vyslovuje pro poezii: „Mám rád verše; jsou ze všech slovesných útvarů nejemnější a přitom nejbližší přírodě.“¹⁶⁷ Poezii před prózou, před románem dává přednost pro její větší niternost, osobní intimitu, dává jí přednost, protože verše nejsou pouze dovedně, uměle, esteticky k sobě seskládanými slovy, „ale bývají více, osobněji i krystalizovaněji, pocity a myšlenkami, uvolňuje se v nich i víc z původce, i víc z umění“, díky tomu také verše „bývají více mimočasové a uchovávají si i více trvalé životnosti“.¹⁶⁸ Navíc, román mu kvůli polaritě duše – Osoba spíše splýval se zájmem o vnějškový život, tak jak to je v nejbyťostnějším zájmu Osoby. To však neznamená, jak upozorňuje Opelík, že by verše nemohly „snadno klesnout na úroveň planého veršování“ a próza na druhou stranu zase „hrát v literatuře i životě ne nepodstatnou funkci“.¹⁶⁹ Čapkův příklon k poezii je volbou větší niternosti, hlubší skutečnosti, vyznáním se, že není jenom smyslovost a omezená prostorovost, ale také vždy přesahující nekonečnost a věčnost, k nimž vede cesta pouze skrze sebe sama, přes vlastní nejhlubší nitro, přes lidskou stránku života, přes vlastní vnitřní bažiny. Poezie je mu vnitřnějším, tedy pravdivějším vyjádřením skutečnosti.¹⁷⁰ Ona niternost, ostatně, rovněž souvisí se zvolenými literárními formami Čapkovy pozdní spisovatelské činnosti – *Kulhavý poutník*, *Psáno do mraků*, *Básně z koncentračního tábora* (kniha *Umění přírodních národů* má jiný charakter a poslání) – , právě tam otevřel své nitro naplno dokořán: „tvar meditativního eseje a deníkového aforismu volal po doplnění tvarem komplementárním“, proto (avšak nejen proto) si zvolil poezii ke svému poslednímu literárnímu vyjadřování, neboť „verš byl takovým doplňkem optimálním“.¹⁷¹

Patočka k Čapkově pojetí umění podotýká, že právě v něm se Čapkovi zejména odhalovala „lidská autonomie uvnitř přírody a na jejím základě“, že umění mu nebylo žádnou „intelektuální hrou pro kruh vybraných“, ale naopak, „se svou snahou tvořit novou skutečnost“ bylo Čapkovi umění „elementární lidskou potřebou“, protože „člověk, lidské nitro,

¹⁶⁶ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 164.

¹⁶⁷ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 45.

¹⁶⁸ J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 165.

¹⁶⁹ J. Opelík, *Josef Čapek*, str. 209.

¹⁷⁰ Srv. J. Čapek, *Psáno do mraků*, str. 34 a 218.

¹⁷¹ J. Opelík, *Josef Čapek*, str. 208.

lidská fantazie jest též realitou, a to důraznější a odpovědnější než ta trpně předkládaná¹⁷². Význam tvůrčího aktu umělecké činnosti připomíná rovněž Opelík, jak bylo zmíněno výše, v souvislosti s cestou.

A když se na Čapkovu literární tvorbu, tedy samotný umělecký akt, druhé poloviny třicátých let podíváme prostřednictvím Patočkovy studie *Spisovatel a jeho věc?* Patočka se ve studii zabývá otázkou „jaká je podstatná věc umělce“.¹⁷³ Po ní pátrá ve spisovatelství, jež považuje za nejbezprostřednější uměleckou činnost, neboť v ostatních uměleckých oborech je každé dílo, každý výtvor též závislý na slovní interpretaci, kdežto „u spisovatelského díla je slovní výraz přímý element, v němž žije“.¹⁷⁴ Slova jsou výtvozem řeči, jazyka. Jazyk, řeč je kostrou našeho vnímání světa, je přímo „zapuštěna do světa, takže pouze z něho se stává plně významnou a srozumitelnou“,¹⁷⁵ stejně tak, jako je svět plně srozumitelný pouze prostřednictvím řeči. Skrze jazyk „jsme u věcí“, je to jazyk, co „ukazuje za sebe ven, k něčemu věcnému“, čímž také směřuje „k objektivitě“, díky jazyku „pronikáme hluboko mimo úzkou oblast toho, co můžeme sami zakoušet v originále, aniž bychom tím byli pouze v oblasti subjektivní fantazie“.¹⁷⁶ Dále Patočka říká, že duchovní naplnění člověka, tedy jeho bytí v „uvědoměném vztahu ke světu“, je možné jen díky písmu, fixaci „slovesného projevu“.¹⁷⁷ Bez písma by nebylo historie, vědy ani poezie.¹⁷⁸ Jazykem se postihují „nejen jednotlivosti, nýbrž celkový smysl věcí, funkčně“ účelová „souvislost“, a to i za situací čistě fantastických, neboť i v nich se přes jejich fantaskní charakter vyjadřuje „reální či za reální považovaný celkový smysl“.¹⁷⁹ A pro člověka a jeho duchovní život má nejvyšší prioritu hledání smyslu života. Původně odhaloval smysl života mýtus, to byl však smysl kolektivní, „smysl života určitého my“, nikoli však „jednotlivého individua“.¹⁸⁰ Ve středověku pak byly mýty nahrazeny „theologií a mytologií odbožštěnou a pokleslou v pouhý moralizující nebo alegorizující námět“.¹⁸¹ V moderní době však již životní smysl závazného kolektivního my přestal být dostačující, vysvětlující, naplňující. Pro spisovatelství se v moderní době stalo rozhodující „individuální zachycení životního smyslu“, které je sice garantováno společenskou souvislostí, ale již nikoli ve formě „vztahu

¹⁷² J. Patočka, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: J. Patočka, *Umění a čas I*, str. 140.

¹⁷³ J. Patočka, *Spisovatel a jeho věc*, in: J. Patočka, *Češi I*, str. 281.

¹⁷⁴ J. Patočka, *Spisovatel a jeho věc*, in: J. Patočka, *Češi I*, str. 292.

¹⁷⁵ J. Patočka, *Spisovatel a jeho věc*, in: J. Patočka, *Češi I*, str. 281.

¹⁷⁶ J. Patočka, *Spisovatel a jeho věc*, in: J. Patočka, *Češi I*, str. 282.

¹⁷⁷ J. Patočka, *Spisovatel a jeho věc*, in: J. Patočka, *Češi I*, str. 283.

¹⁷⁸ Srv. J. Patočka, *Spisovatel a jeho věc*, in: J. Patočka, *Češi I*, str. 284.

¹⁷⁹ J. Patočka, *Spisovatel a jeho věc*, in: J. Patočka, *Češi I*, str. 283.

¹⁸⁰ J. Patočka, *Spisovatel a jeho věc*, in: J. Patočka, *Češi I*, str. 286.

¹⁸¹ J. Patočka, *Spisovatel a jeho věc*, in: J. Patočka, *Češi I*, str. 287.

k anonymnímu a v anonymitě závaznému my, které funguje automaticky“.¹⁸² V ten okamžik se tak ze spisovatele stal „odhalovatel života, životního smyslu v celku i jednotlivostech“, přičemž odhaleno má být to bytostně „podstatné“, tedy spisovatel nemá odhalovat „reálné a realitu“, ani „podstatu“ (ta je nárokována filosofií), ale „podstatné“, neboť tu jde o „předvedení jedinečného, a nikoli obecniny“.¹⁸³ Spisovatel toto odhalování životního smyslu uskutečňuje skrze kvazi-realitu, což je „realita žitá, a přece viděná, a tedy reflektovaná“, činí tak „v podobě fantazie“ s přispěním „vlastní“ zkušenosti „o podstatném“, činí tak přes situace, které „jsou vnitřně pravdivé“.¹⁸⁴ Moderní spisovatelství, to je podle Patočky syntéza životní praxe a filosofické reflexe, „smysl nedoplňuje, nedotváří, nekládá, nýbrž prajednoduše jej sbírá a odhaluje“, odhaluje svět „v jeho podstatě“ a v jeho „tajemství, onoho nedovyřešeného, co však na každém kroku je zde“.¹⁸⁵ To vlastně znamená, že jedinou možnou objektivitou v moderním umění je subjektivita. Mezi nástrahy spisovatelů jmenuje Patočka „zprůměrnění kultury“, dále „nátlak organizované společnosti“ na spisovatele k získání ho pro „vnější cíle“ a vše stereotypizující „vliv masových médií“.¹⁸⁶ Spisovatel se tedy především nemá nechat svést „ke konformitě“.¹⁸⁷

V tomto světle se Čapkovy literární dílo jeví jako ukázková tvorba moderního spisovatele. Čapek sám ve svých pozdních knižních dílech vyjadřuje uvědomění, že jeho výraz vychází z individuálních zkušeností a subjektivního zaujetí životem, bytím člověka, přesto si svým způsobem činí nárok na objektivitu svého sdělení či, přesněji řečeno, na širší rozsah dopadu své výpovědi. Čapek reflektuje svět a život filosoficko-meditativním způsobem, vychází z osobních zkušeností, ze svých pocitů, ze svého vlastního nitra, z nejhlubšího svého vědomí, z lidské podstaty člověka. Čapek se nebojí vyjádřit své vlastní pochybnosti a nejistotu, nevlastní žádný nástroj objektivity, přesto neváhá vášnivě představovat své přesvědčení, přesvědčení o smyslu života, o smyslu lidského člověka.¹⁸⁸ Čapek si rovněž uvědomuje nástrahy, jež číhají na umělce v moderní době, upozorňuje na komerci, prodejnost, ideologie, Osoby, nenasytelné ekonomicko-politické zájmy. Pro Čapka je možná cesta k životu a světu pouze skrze vlastní nitro člověka, pouze jeho prostřednictvím se lze dostat k vlastnímu nejbytostnějšímu bytí. Umění je pro Čapka nejbytostnějším výrazem duše člověka, umění je mu nedílnou součástí života, je výrazem nitra člověka, a tím se také

¹⁸² J. Patočka, *Spisovatel a jeho věc*, in: J. Patočka, *Češi I*, str. 287.

¹⁸³ J. Patočka, *Spisovatel a jeho věc*, in: J. Patočka, *Češi I*, str. 287.

¹⁸⁴ J. Patočka, *Spisovatel a jeho věc*, in: J. Patočka, *Češi I*, str. 288.

¹⁸⁵ J. Patočka, *Spisovatel a jeho věc*, in: J. Patočka, *Češi I*, str. 290.

¹⁸⁶ J. Patočka, *Spisovatel a jeho věc*, in: J. Patočka, *Češi I*, str. 292.

¹⁸⁷ J. Patočka, *Spisovatel a jeho věc*, in: J. Patočka, *Češi I*, str. 292.

¹⁸⁸ Srv. J. Opelík, *Josef Čapek*, str. 233, kde Opelík hovoří o uskutečnění „jednoty díla a života v tom smyslu, že za poctivost a vnitřní pravdivost díla ručí autor svým hrdlem“.

stává výrazem života, bytí. Není tedy troufalé dokonce tvrdit, že Patočka s Čapkem sdílí velmi nápadně podobné ideje o umění, o umění, jež je nevyhnutelně spjata s člověkem, s životem, nejbytotnější bytím člověka.

A co dalšího a podobného Čapkovu pojetí umění lze nalézt u Patočky? Například přesvědčení, že samotná tvorba umělce, literáta je neodmyslitelně spjata „s vnitřními dějinami člověka, s nitrem a jeho usilováním, s dramatem jeho zápasu o vydobytí životního smyslu“.¹⁸⁹ Nebo názor, že právě určité „porozumění bytí je“ tím, co uvozuje samotnou „uměleckou tvorbu“.¹⁹⁰ Či myšlenku, že „moderní umění vyzdvihuje lidskou niternost a svobodu“, protože „je vyjádřením nezávazného smyslu“.¹⁹¹

*Zjistil jsem, že žít tvořivým životem znamená oprošťovat se postupně od sobectví, stále více směřovat svůj život dovnitř světa, ztotožňovat se s ním, a tak jej v jeho samém jádru ovlivňovat. Umění podobně jako náboženství, jak se mi nyní zdá, je pouze přípravou či uvedením do tohoto způsobu života. Konečným cílem je osvobození, svoboda, což znamená i přijetí větší zodpovědnosti. Pokračovat v psaní za hranici seberealizace mi připadá zbytečné a na překážku. Ovládnutí jakékoliv formy vyjadřování by mělo vyústit ve vyjádření závěrečné, jímž je mistrovství života.*¹⁹²

Co dalšího lze ještě dodat k Čapkově pojetí umění? Že původ umění lze nalézt v magii.¹⁹³ Že umění není usilovným důsledkem pokory,¹⁹⁴ nýbrž, jak již bylo výše zmíněno, reflexí, která je sama o sobě spíše umělcovým odhodláním, niternou bitvou, nikoli však pokorným poddáním se. Že umění je umělcovým osudem.¹⁹⁵ Že umění je tou nejvznešenější projekcí člověka, jaké je schopen, neboť je výtvozem duše.¹⁹⁶ Že umění zaplňuje nedostatky racionality, že osvobozuje, že je tvůrčím aktem, cestou k pravdě, pravdou.¹⁹⁷

Umění je pro Čapka neodmyslitelně spjata s jeho pojetím života, na základě protikladu Osoby a duše. Umění je mu dokladem duše, jejího tvůrčího principem, a jedinečným po-

¹⁸⁹ M. Ševčík, *Umění jako vyjádření smyslu, Filozofie umění Jana Patočky*, str. 36 – 37. Srv. též J. Čapek, *Psáno do mraků*, str. 96 a 135.

¹⁹⁰ M. Ševčík, *Umění jako vyjádření smyslu, Filozofie umění Jana Patočky*, str. 139. Srv. též J. Čapek, *Psáno do mraků*, str. 272.

¹⁹¹ M. Ševčík, *Umění jako vyjádření smyslu, Filozofie umění Jana Patočky*, str. 158. Srv. též J. Čapek, *Psáno do mraků*, str. 146.

¹⁹² H. Miller, *Kolos z Maroussi*, str. 173.

¹⁹³ Srv. J. Čapek, *Psáno do mraků*, str. 20.

¹⁹⁴ Srv. J. Čapek, *Psáno do mraků*, str. 22.

¹⁹⁵ Srv. J. Čapek, *Psáno do mraků*, str. 147.

¹⁹⁶ Srv. J. Čapek, *Psáno do mraků*, str. 286.

¹⁹⁷ Srv. J. Čapek, *Psáno do mraků*, str. 11, 30, 35, 48, 59, 73, 95, 102, 143 a 308.

mocníkem v boji o duši, neboť zobrazuje bytí a svět v pravdě, v nezakrytosti. Pro ono pevné propojení s protikladem duše – Osoba získává umění v Čapkově pojetí nezanedbatelné etické rozměry. Umění jako hlas lidskosti.

6. Exodus

Musíme změnit celý svůj způsob života. Nepotřebujeme lepší chirurgické nástroje, potřebujeme lepší život. Kdyby všichni chirurgové, psychoanalytici a lékaři přerušili svoji práci a na chvíli se shromáždili v obrovitém amfiteátru v Epidauru, kdyby mohli v klidu a míru diskutovat o bezprostředních a naléhavých potřebách lidstva, pak by jednomyslná odpověď byla ihned nasnadě: REVOLUCE. Světová revoluce, zásadní proměna, již by prošly všechny země, všechny třídy, všechny oblasti vědomí. Boj nesměřuje proti nemoci: nemoc je jen vedlejší produkt. Nepřítelem člověka nejsou bacily, nýbrž člověk samotný, jeho pýcha, předsudky a tupost, jeho arogance.¹⁹⁸

Otázky o smyslu života s sebou nezbytně přinášejí úvahy o pojmech lidskost, člověk, lidé. Lidskost je vnímána jako to, co je lidské. Pochopitelně, ve vznešeném významu toho slova, kdy slovo lidský nabývá ekvivalentních tvarů nezvířecký, cituplný, nenásilný. Člověk je označením pro bytosti odlišujících se od zvířat. Pojem člověk nás vymezuje a odlišuje od ostatních tvorů, jež souhrnně označujeme jako zvířata. Člověk, lidé jsou pojmy s identifikační a sebe-definující funkcí, mají pro nás sebe-vymezující charakter. Jak lze odvodit z významu slova lidskost, má toto sebe-vymezující označení – člověk – v sobě zároveň přímé vyjádření něčeho vyššího, lepšího, cennějšího, a to díky vlastnostem a schopnostem, jimiž se lidé podle lidí významně od ostatních bytostí odlišují. Ve skutečnosti jsou však všechny vlastnosti a schopnosti člověka striktně omezeny jeho zájmy a potřebami, ušlechtilé rysy významu slova člověk nemají absolutní platnost, a to ani uvnitř vlastního druhu.

Za vším, jak se to jeví, stojí naše sebe-vědomí a proces, který se tím spustil, vývoj člověka s jeho objevnou cestou pokroku, s níž dokázal postupně stále účinněji plnit své existenční potřeby. S tím přicházel rovněž stále sílící pocit převahy člověka nad okolním světem. Člověk získal pocit moci, nadřazenosti. Označuje, ovládá, definuje.

Pro tento rozpor mezi významem a nedostatečně naplněním významu pojmu se tyto pojmy – člověk, lidé, lidskost – stávají více idejemi než skutečnost vystihující faktičností. Snad to byl člověkův slib učiněný veškerenstvu na samém počátku jeho procesu sebe-vědomí. Již v samotné sebe-definici člověka se tak nachází jeho niterná touha směřovat za

¹⁹⁸ H. Miller, *Kolos z Maroussi*, str. 72.

idejemi, za tím celkovým, nadosobním, čeho chce dosáhnout od samotného počátku, avšak dodnes marně. V samotném sebe-označujícím pojmu člověka se tak nachází jeho metafyzické předurčení, jeho potlačovaná touha vznést se do výše.

Člověkův základní význam ve světě, jako ho dodnes zastává, spočívá zejména v jeho úloze představitele druhu. Přesto je člověk v tomto smyslu rozdrobován a podřizován zájmům národním a státním, avšak člověk jakožto zástupce druhu je vždy vyšší a trvalejší hodnotou a faktem než jakýkoli národ či státní útvar. Zároveň jedinec není více než celek, druh. Z toho vyplývá, že pokud před člověkem skutečně stojí výzva k plnému převzetí jeho lidství, nemůže tak učinit jako jednotlivec, nýbrž jedině jako celek, celý druh. Jednotlivec je jen výzvou, vzorem, avšak rozhodný krok musí učinit pouze lidstvo jako celek jednotlivostí a jednolitý soubor druhové podstaty. Pouze v případě přirozeného přijetí celým druhem může člověk dosáhnout své vlastní, individuální lidskosti se vším všudy.

*Každý se musí sám za sebe vzbouřit proti způsobu života, který mu není vlastní. Vzpou-
ra, aby byla účinná, musí probíhat nepřetržitě a vytrvale. Nestačí pouze svrhnout vlády,
pány a tyrany: každý se musí zbavit svých vlastních předpojatých názorů na to, co je
správné a špatné, dobré a zlé, spravedlivé a nespravedlivé. Musíme upustit od zarputilé
obrany zákopů, do nichž jsme se sami zaryli, a vyjít ven do otevřeného prostoru; musíme
odložit zbraně, vzdát se majetku i svých práv jako jedinců, tříd, národů, států.¹⁹⁹*

S otázkou člověkovy směřování, byť si nevědomého, za svým metafyzickým principem – či přesněji řečeno svou metafyzickou úzkostí – souvisí také otázka způsobu tohoto jeho základního směřování, od něž se další směřování odvíjí. Tím způsobem je víra. Čapek v této souvislosti píše o „člověku náboženském“.²⁰⁰ Co jiného než víra by hnalo člověka vpřed? Víra není jen náboženským principem, jenž naplňuje lidská nitra bohy, odpovídající nějakým uspokojujícím způsobem na základní otázky lidského bytí, tedy i na samotný smysl bytí. Víra je také základním principem lidského vývoje. Víra v objevy, v lepší zítřky, víra v budoucnost, v pokrok, víra v život člověka vždy udržovala lidstvo při životě, poháněla ho v neustálé pokračování a hledání.

Božstva jsme z jejich posvátného piedestalu již sesadili. Znenadání vyprázdněná nitra se počala zaplňovat náhražkami, pozitivistickou pozitivní daností, zážitkovou spotřební lačností, okleštěnými ozvuky východní filosofie, lecjakou politickou ideologií. Nejde však

¹⁹⁹ H. Miller, *Kolos z Maroussi*, str. 72.

²⁰⁰ Srv. J. Čapek, *Kulhavý poutník*, str. 173.

jen o potřebu zaplnit nitro, to je vlastně až druhotný efekt prvotní potřeby a základního principu člověka, a tím je víra. Člověk potřebuje věřit, věřit v nějaké, byť si titěrné, pravdy, pevné body v jeho orientaci životem a ve světě. Bez těchto základních pravd, byť by to byla pravda popírající pravdy další, by byl život jen beztvarym blouděním. Pravda se stává pravdou jen prostřednictvím víry, neboť to nejsou nijak objektivně změřitelné pravdy, pravdami se stávají pouze na základě víry, byť ta je povětšinou určována osobní prospěšností. Víra je základním prostředkem definování a rozčlenění světa. Víra je základním pohybem života.

Ve víře je rovněž skryta nejistá naděje lidstva. Člověk musí nutně věřit, jak se to jeví, v nějaký nadosobní charakter. Není však nutné věřit v bohy ani v ideologie, plně postačí, když uvěří v člověka. Ne však ve smyslu nadřazenosti všemu ostatnímu, nýbrž ve smyslu úplného dosažení lidství se vším všudy, čím lidství sám člověk vymezuje. Víra je cestou k úspěšnému dovršení kdysi dávno zahájeného procesu sebe-vědomí.

Uvrhli jsme se do otroctví sami sebe svým malicherným a omezeným přístupem k životu. Je slavné položit život za velkou věc, ale mrtví už ničeho dosáhnout nemohou. Život vyžaduje, abychom nabídli něco víc – svého ducha, svoji duši, inteligenci a přátelství. Příroda vždy zaplní mezery způsobené smrtí, avšak v boji se silami smrti nemůže nahradit inteligenci, vůli a představivost.²⁰¹

Volím poezii! Věřím v poezii!

Poezie nejsou jen verše, stejně tak nelze všechny verše označit za poezii. Poezie je mnohem více než verše, je životním postojem, schopností intenzivnějšího a komplexnějšího pochopení života a světa. Poezii nestačí pozemský svět, neohroženě skáče přes stratosféry do všech směrů nezměrného. Poezie je pátrání, otázky, pohyb slunečního kotouče. Poezie je vše, i nevhledné místečko na dně naší duše. Poezie je odpoutáním se. Poezie je neustálé hledání a prožívání vznešenosti. Poezie je úsměv, jenž ukazuje cestu.

Bez poezie by nebylo filosofie. Filosofie z poezie vykvetla. Když čtu zlomky Parmenida, vidím zejména poezii. Platónova díla? Toť poezie s posláním. Nietzsche psal o filosofii jako o básnictví, navíc, povětšinou mizerném. Heideggerův slovní výraz je osobitou poezií. Sám Patočka má poetické sklony. Poezii je základním kamenem filosofie, to ona ukazuje směr. K důstojnosti. Ke vznešenosti člověka a bytí. K plnému přijetí bytí. Poezie!

²⁰¹ H. Miller, *Kolos z Maroussi*, str. 72.

*Záleží pouze na lidech, zda v sobě dokáží vymýtit vražedný instinkt, který ve svých důsledcích a projevech nebere konce. Je zbytečné obracet se na boha, tak jako nemá smysl působit na silu silou. Každá bitva je sňatkem počatým v krvi a mučivé úzkosti, každá válka je prohrou lidského ducha. Válka je pouze nezměrným a dramatickým vyjádřením nepravidlých, klamných a předstíraných konfliktů, k nimž dochází každý den všude, a to i v takzvaných obdobích míru.*²⁰²

Odkryla snad tato písemná práce nějaký smysl života? Jen představila myšlenku, k níž lidstvo ve svém myšlenkovém úsilí došlo a z níž lze vycházet. Smyslem bytí je bytí pro bytí. Ve smyslu uskutečňování sama sebe v celkovosti svého vlastního bytí, jehož nedílnou součástí je také nebytí. Smyslem bytí je niterný zápas o svou vlastní lidskou podstatu, o dosažení svého lidského poslání. Jen člověk, který dosáhne skutečného rozměru člověka, může vybudovat Říši člověka.

Zápas o člověka musí každý člověk podstoupit sám, sám ve svém nejhlubším nitru. Jen sami v sobě nalezneme základní touhu. Byl rovněž naznačen Millerův bytostný pocit možného očištění, byť především v ideové, sensuální a symbolické rovině. Návrat do ideového ovzduší starověkých Řeků, jejichž nebývalý myšlenkový, a s ním nerozlučně navazující kulturní, vzmach nás ještě dnes nepřestává udivovat. Jak se lze oprávněně domnívat, za řeckým vzepjetím stojí i jejich náboženské zhodnocení přítomnosti, jak o něm hovoří Eliade, kdy přijmutí vlastní konečnosti i celkové nejistoty trvání vlastního bytí vedlo k životnímu heslu: „žít plně, ale vznešeně, v přítomnosti.“²⁰³ Je to svým způsobem návrat k počátkům, kdy, jak se nám může zdát, mohlo dojít k bezděčné chybě. Ale tehdejší atmosféra, kdy život nabýval vícerozměrnou podobu a kdy hlavní lidskou touhou bylo poznávat bytí, by nám mohla být v mnohém inspirující. Smrt, jak je evidentní, není nepřitelem člověka, naopak mu život vznešeností a krásou zhodnocuje.

*At' chceme či nechceme, týká se to nás všech, my všichni jsme účastni. Země je naším výtvořem a my musíme přijmout ovoce svého tvoření. Pokud odmítáme přemýšlet v pojmech světového dobra a schopností lidstva, světového řádu a světového míru, budeme se i nadále navzájem vraždit a zrazovat.*²⁰⁴

²⁰² H. Miller, *Kolos z Maroussi*, str. 73.

²⁰³ Srv. M. Eliade, *Dějiny náboženského myšlení I: od doby kamenné po Eleusinská mystéria*, str. 245 – 248.

²⁰⁴ H. Miller, *Kolos z Maroussi*, str. 73.

Jedinou naší nadějí, jak se to jeví, k dosažení plného lidství, tedy kompletního přebrání naší zodpovědnosti za náš vlastní způsob bytí, je revoluce. Avšak revoluce ve svém skutečném významu, tedy jako evoluční vývoj, evoluční uvědomění člověka, úspěšné dovršení lidského procesu sebe-vědomí. Pokud příroda netvoří bez účelu a pokud nejsme jen zdrojem potravy či energie nám nepoznatelným bytostem, je možné předpokládat, že člověk směřuje k jinému způsobu bytí, o němž dnes nemá a ani nemůže mít žádnou představu. Tak málo toho člověk za život pozná, dokáže poznat. Bylo by bláhové, myslet si, že se evoluční vývoj zastavil, že nebude dalšího pokračování, další etapy lidského bytí.

Na druhou stranu je nutné připustit také možnost, že je lidstvo jen nepovedeným experimentem, že nedokázalo využít svůj potenciál a zabředlo do slepě uličky.

Bytí pro bytí. Bytí pro bytí jako základní princip bytí, Inu, proč ne, vše je nějaký pohyb, nějaký děj, nějaké uskutečňování. Prahne po poznání a zatím jsme nepoznali dokonale ani sami sebe.

Bytí pro bytí. Je to základní informace, nebo jen naše útěcha? Zatím jsme se dostali jen k měření, vážení, ke kupeckým počtům, avšak pokaždé, když zvrátíme hlavu k hvězdnému nebi, přepadne nás závrať z metafyzické úzkosti bytí.

Každý člověk nechť prozkoumá své vlastní nitro. Na vině není ani bůh, ani ďábel, natož pak ubohé příšerky jako Hitler, Mussolini či Stalin. A zcela určitě ne strašáci jako katolictví, kapitalismus či komunismus. Kdo tedy vyslal demony do našich srdcí, aby nás mučili? Tak zní otázka, a jestliže odpověď na ni nalezneme v Epidauru, pak vás všechny vyzývám, abyste se neprodleně vydali na cestu.²⁰⁵

Zatím se však zdá, že smyslem života je neustálé hledání smyslu života, neustálé hledání, neustálé reinterpetování.

Lze však ještě něco říci, co ještě předtím někdo již neřekl, navíc, mnohem lépe? Lze vůbec něco říci? Mohu něco říci, co dosud nikdo přede mnou? Vyčerpali jsme snad již všechny slovní kombinace?

Ani se nezdá, že bych něco řekl. Že bych řekl něco, co říci bych chtěl. Je ještě místo? Tak alespoň maličko...

Světlo Řecka...

²⁰⁵ H. Miller, *Kolos z Maroussi*, str. 73.

Jediná řádka z Maeterlincka o pravdě a činu změnila všechny mé představy o životě. Trvalo mi však dvacet pět let, než jsem jeho výrok dokázal plně pochopit. Jiní lidé dovedou své představy a činy spojovat rychleji. Důležité je, že v Řecku jsem konečně k onomu spojení dospěl. Moje nadutost splaskla a já opět nabyl normálních lidských rozměrů; byl jsem připraven přijmout svůj úděl a ochoten podělit se o vše, čeho se mi dostalo. Když jsem stál v Agamemnónově hrobce, prodělal jsem opravdové znovuzrození. Ani trochu mi nezáleží na tom, co si lidé budou myslet či říkat, až budou číst tuto větu. [...] Vylíčení mé cesty si neklade za cíl obohatit vědomosti lidstva, neboť moje znalosti jsou nepatrné a nevýznamné, nýbrž by mělo přispět k lidské zkušenosti.²⁰⁶

²⁰⁶ H. Miller, *Kolos z Maroussi*, str. 199.

7. Závěrečné slovo

Tato písemná práce představila a interpretovala filosofické motivy pozdní literární tvorby Josefa Čapka, z jeho knih *Kulhavý poutník* a *Psáno do mraků*. A to také prostřednictvím studie Jana Patočky *Kulhavý poutník Josef Čapek*, kde dává filosof umělcovým myslitelským představám systematictější podobu. Bylo upozorněno na to, že *Kulhavý poutník* je meditativním esejem, *Psáno do mraků* zas aforistickým deníkem a že ani jedna kniha nemá ambici vytvářet filosofickou soustavu, byť jisté prvky k tomu samovolně inklinují. Pro Patočku je právě Čapkova filosofická nesystematičnost důvodem k jeho označení myslitelem, nikoli však filosofem. Rozdíl mezi literaturou, respektive básnictvím, a filosofií je z toho důvodu ten, že básník pouze nazře jednotlivé momenty, kdežto filosofovi jde o soustavnost. Básník nachází podstatné, filosof samotnou podstatu.

V první části byly představeny souvislosti doby. Bylo upozorněno, že Josef Čapek stál od počátku vzniku samostatného československého státu na straně nově utvářeného demokratického zřízení, s kritickým novinářským hlasem stál za demokratickým pokrokem. Avšak valná část Evropy nedokázala odolat vlastní politické naléhavosti, vyhověla potřebám jistých národnostních nespokojeností a akutních hospodářských patálií a nechala se zvábit hlasem extremistických křiklounů, jež pak tuze rádi stavěli své představy autoritářské a diktátorské disciplíny. V atmosféře rostoucí nesvobody a houstnoucího napětí nenávisti se Josef Čapek rozhodl k niterné literární výpovědi, k níž ho pudila otázka po smyslu bytí, jeho motivací byl boj proti zlu, rozšiřující se zášti a nenávisti, jeho cílem pozvednout lidského ducha, lidskou duši v jejích lidských aspektech, v její lidskosti.

Druhá část postupně prozkoumala čtyři podstatné termíny Čapkova myslitelství o životě. Kulhavost byla definována jako základní podmínka k nazření světa a života nejen z jeho smyslově měřitelných záznamů, ale také s vědomím, že člověka stále něco přesahuje, přestože nevykračuje z obzoru světa. Kulhavost jako snaha o uchopení celku je uvědoměním si, že život není jen smyslově zaznamenávanou a objektivizovanou daností, viditelným povrchem, ale má také hlubší, niterný rozměr. Druhý prvek – cesta – byl definován jako sám život, jenž se však otevře ve své celistvosti jen v neoddělitelném spojení se smrtí. Smrt je nedílnou součástí života, a právě toto uvědomění je klíčem k dosažení kulhavosti, k celistvějšímu nahlédnutí života. Třetím představeným filosofickým motivem byla duše. Ta byla definována jako ta lidská stránka člověka, jako pohon lidství, jako prostředek uvě-

domění si věčnosti a nekonečna, jež nás zároveň obklopují a vyplňují. Cesta k lidskosti vede přes vlastní nitro, přes vlastní duši. Duše je směr k lidskosti, svobodě, větší míře osobní zodpovědnosti, přirozenější mravnosti. Posledním představeným filosofickým motivem byla Osoba. Ta byla definována jako zvířecí stránka člověka, jako jeho společenská role, jako povrch věcí, jako egoistické utilitářské prospěchářství, jako společenská konvence, duchovní prázdnota a konformita. Následně byla představena Patočkova teze existence jako pohybu. Prvním pohybem se zakotvujeme v samotném životě, druhým pohybem se zcela přizpůsobujeme existenčním nárokům lidské společnosti v neustálém koloběhu lopoty a vzájemného soupeření, třetím pohybem dochází k otřesení jistot druhého pohybu, k průlomům, k nalezení vlastního nitra a k navázání vztahu s celkem. Při srovnání Patočkovy teze existenčního pohybu s Čapkovým pojetím lidského života jako protikladu duše s Osobou byla přes jejich strukturální rozdílnost obojího shledána nápadná podobnost druhého pohybu s Osobou a třetího pohybu s duší. Na závěr bylo upozorněno na silné etické poslání, jež Čapkovy filosofické motivy představují.

Ve třetí části došlo k představení Čapkových názorů v oblasti umělecké, jež ve svém pevném napojení na protiklad duše – Osoba získává rovněž silný etický i bytostný charakter. Z toho důvodu je možné za umění považovat pouze tvorbu duše, neboť jen ona dokáže nahlédnout, na rozdíl od Osoby, život v celku, svět v pravdě. Výtvořky Osoby jsou ze stejného důvodu nanejvýše kulturní industrií, vhodnou jen pro Osoby. Při porovnání Čapkových názorů s Patočkovými shledáme nejednu nápadnou podobnost. U obou zaznamenáme individuální zachycování životního smyslu, u obou zaznamenáme pocit ohrožení umění ze strany komerčního trhu, politických ideologií a mediálního vlivu. Zkrátka, pro Čapka je umění nejniternější událostí a hlasem duše.

Ve čtvrté části došlo k reflexi, navazující na několik momentů Čapkovy pojetí bytí člověka, kdy vlastním smyslem je boj o duši, za celistvost a plnost lidského bytí, za lidskou podstatu člověka. Jedinou nadějí, jak se to jeví, ke skutečnému převzetí lidského určení člověka člověkem je revoluce ve svém pravém významu, tedy jako evoluční vývoj lidského druhu. Poezie a víra v člověka, toť nejbytostnější základ života.

8. Dovětek

Řecká země se přede mnou otevírá jako Kniha zjevení. Nikdy jsem netušil, že země toho může tolik skrývat; chodil jsem po ní slepý, kroky nejistými a váhavými; byl jsem pyšný a arogantní, spokojený s vylhaným a omezeným životem člověka měst. Světlo Řecka mi otevřelo oči, proniklo do všech pórů těla a rozšířilo celé moje bytí. Navrátil jsem se zpátky do světa poté, co jsem objevil jeho opravdový střed a také pravý význam revoluce.²⁰⁷

²⁰⁷ H. Miller, *Kolos z Maroussi*, str. 202.

9. Resumé

This written work presents and interprets the philosophical motifs of the late literary work of the painter and writer Josef Čapek. The interpretation also takes place through a philosophical study by Jan Patočka, dedicated to Čapek.

Attention was paid to four philosophical themes: lameness, way, soul and Person. Lameness has been defined as a struggle to grasp life in its entirety, not just a sensory given fact. Way has been defined as life, and life includes death; only in connection with death can one speak of a whole life. Soul has been defined as the human side of man and the creator's principle. Person has been defined as the animal side of man, convention and conformity.

Čapek's views on art were presented, which in his conception was based on the essential contradiction of the soul and the Person.

Patočka's thesis of human being as movement was compared with Čapek's conception of being as the antithesis of the soul and the Person. And they were found to be strikingly similar to each other, even though they are structurally different.

Čapek's conception of the human being was found to have a strong ethical framework, the aim being to encourage humanity in resisting evil.

Although the sense of being has only subjective validity, it nevertheless claims a more objective validity. The purpose of being human, as it appears, is to be for the sake of being. Another alternative to the sense of being is the never-ending search for and reinterpretation of the sense of being.

Čapek's philosophical motifs are burning for the full acceptance of humanity by people. But the only way to fully achieve humanity, it seems, is through revolution. Revolution in the rightful meaning, that is, evolutionary development. Only in this way can man as a whole species return to the Garden of Eden.

10. Literatura

10.1. Primární

Čapek, Josef, *Kulhavý poutník*, Praha – Československý spisovatel, 1985, ISBN: 22-061-85.

Čapek, Josef, *Psáno do mraků*, Praha – Československý spisovatel, 1970, ISBN: 22-036-70.

10.2. Sekundární

Blahutková, Daniela, Ševčík, Miloš, *Patočkovy interpretace literatury*, Červený Kostelec – Pavel Mervart, 2014, ISBN: 978-80-7465-124-3.

Čapková, Helena, *Moji milí bratři*, Praha – Československý spisovatel, 1962, ISBN: 22-072-62.

Eco, Umberto, *Dějiny ošklivosti*, Praha – Argo, 2007, ISBN: 978-80-7203-893-0.

Eliade, Mircea, *Dějiny náboženského myšlení I: od doby kamenné po Eleusinská mystéria*, Praha – OIKOYMENH, 1995.

Hilský, Martin, *Modernisté*, Praha – Argo, 2017, ISBN: 978-80-257-2193-3.

Miller, Henry, *Kolos z Maroussi*, Praha – Gasset, 2011, ISBN: 978-80-87079-00-3.

Opelík, Jiří, *Josef Čapek*, Praha – Melantrich, 1980, ISBN: 32-034-80.

Patočka, Jan, *Co je existence?*, in: Patočka, Jan, *Fenomenologické spisy II*, Praha – OIKOYMENH, 2010, s. 335 – 366, ISBN: 978-80-7298-420-6.

Patočka, Jan, *Kulhavý poutník Josef Čapek*, in: Patočka, Jan, *Umění a čas I*, Praha – OIKOYMENH, 2004, s. 137 – 158, ISBN: 80-7298-113-7.

Patočka, Jan, *Spisovatel a jeho věc*, in: Patočka, Jan, *Češi I*, Praha – OIKOYMENH, 2006, s. 280 – 292, ISBN: 80-7298-181-1.

Patočka, Jan, *Umění a čas II*, Praha – OIKOYMENH, 2004, ISBN: 80-7298-114-5.

Ševčík, Miloš, *Umění jako vyjádření smyslu, Filozofie umění Jana Patočky*, Červený Kostelec – Pavel Mervart, 2014, ISBN: 978-80-7465-115-1.